

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“

ФАКУЛТЕТ ПО КЛАСИЧЕСКИ И НОВИ ФИЛОЛОГИИ

КАТЕДРА ПО РОМАНИСТИКА

ИВАЙЛО БУРОВ

**ФОНЕТИЧНИ И ФОНОЛОГИЧНИ УНИВЕРСАЛИИ
ПРИ АСИМИЛАЦИОННИТЕ ПРОЦЕСИ**

**ТЕОРИЯ ЗА ОТНОСИТЕЛНАТА БИНАРНОСТ
И ЙЕРАРХИЯ НА ПРИЗНАЦИТЕ**

АВТОРЕФЕРАТ

НА ДИСЕРТАЦИОНЕН ТРУД ЗА ПРИСЪЖДАНЕ НА НАУЧНАТА СТЕПЕН „ДОКТОР НА НАУКИТЕ“

2. 1. Филология (Общо и сравнително езиковедие)

София, 2017

Дисертационният труд е обсъден и насрочен за публична защита от Катедрата по Романистика при Факултета по класически и нови филологии на Софийския университет „Св. Климент Охридски“, където работи дисертантът.

Публичната защита на дисертационния труд ще се състои на от часа в зала, Ректорат на СУ „Св. Климент Охридски“

Съдържание на автореферата

§ 1. Структура, цели и проблематика на дисертационния труд.....	3
§ 2. Мястото на дисертационния труд сред останалите изследвания върху асимилациите.....	5
§ 3. Предварителни разработки и публикации по темата на дисертационния труд.....	7
§ 4. Резюме и приноси на дисертационния труд.....	8
§ 4. 1. Първа глава.....	8
§ 4. 2. Втора глава.....	10
§ 4. 3. Трета глава.....	14
§ 4. 4. Четвърта глава.....	26
§ 4. 5. Пета глава.....	32
§ 4. 6. Шеста глава.....	38
§ 4. 7. Седма глава.....	47
§ 5. Критики и перспективи.....	54
<i>Цитирана в автореферата литература.....</i>	58
<i>Публикации на автора по темата на дисертацията.....</i>	63

§ 1. Структура, цели и проблематика на дисертационния труд

Като проблематика настоящият дисертационен труд се ситуира в сегментния дял на *общата фонетика и фонология*. Както посочва неговото заглавие, той изследва типологията, динамиката и мотивацията на асимилационните процеси, търсейки фонетични и фонологични универсалии при тях. Същите следва да бъдат разбирани не като абсолютни явления, а по-скоро като общи закономерности и широко разпространени тенденции при уподобяването на сегментите и сегментните класове. Когато са налице достатъчно данни за проявлението на даден асимилационен модел в широк географски ареал или в критичен брой генетично несвързани езици, логично може да се направи изводът, че същият е обусловен от определени *универсални и естествени свойства на човешкия говорен апарат*. Тези свойства могат да се проявяват на артикулаторно, акустично или перцептивно ниво и тяхното откриване и съотнасяне към параметрите на определено асимилационно явление е основната цел на настоящия труд.

Както отбелязва обаче Охала (1985: 233), основният проблем пред фонологията не е липсата на знания за това как и защо действат фонологичните процеси (и в частност асимилационните), а неспособността на съществуващите сегментни теории да инкорпорират в себе си и моделизират адекватно вече достъпните до нас знания и открития. Ето защо втората основна цел на настоящия труд е да предложи *нов теоретичен модел* за анализ на сегментните процеси, като го постави на изпитание при формализацията на отделните асимилационни явления. Този модел е наречен *Теория за относителната бинарност и йерархия на признаците* (ТОБЙП) и основните му принципи са изложени в Трета глава.

В Четвърта глава той е приложен към анализа на *неконтактните вокални асимилации* (хармония и метафония), в Пета – към *транскатегориалните асимилации и хармонии*, в Шеста – към *консонантните хармонии*, а в последната Седма глава – към *контактните* (вокални и консонантни) *асимилации*. В

действителност, настоящата дисертация си поставя за цел да изследва не само *фонетиката* и *фонологията* на асимилационните явления, а и тяхната *типология*, като ги групира в четири основни макрокатегории, разглеждани поотделно в последните четири глави. Тези макрокатегории са оформени въз основа на два критерия. Първият касае *основния клас сегменти, които взаимодействат при асимилация*: гласни с гласни, съгласни със съгласни или гласни със съгласни. Вторият пък е свързан с това *дали взаимодействащите сегменти са в непосредствен контакт, или са разделени от други*.

Асимилациите могат да бъдат класифицирани, разбира се, и според други критерии: *посоката*, в която се извършва уподобяването; *степенна на уподобяване* на взаимодействащите сегменти; *признаците*, по които те интерферират (локални, модални, ларингални и т.н.). Ако обаче асимилациите се групират и разглеждат последователно, по който и да е от изброените три критерия, не би могло да се достигне до никакво сериозно обобщение за тяхната природа, поради това че във всяка една категория биха попаднали прекалено разнородни и различни по своята механика явления. За сметка на това, спецификата на вокалната хармония (Бакович 2003; Люрет 2007; Роуз и Уокър 2011), метафонията (Русо и Санчез Мире 2009; Калабрезе 2011), консонантната хармония (Роуз и Уокър 2004; Хансон 2010; Роуз 2011), контактните консонантни асимилации (Юн 1995; Бакович 2007) и т.н. е добре известна и разглеждането им според гореизброените второстепенни критерии само би могло да илюстрира вътрешното им разнообразие или някои типологически празнини при тях, за които да бъде потърсено логично обяснение. Всички възможни критерии за класификация на асимилационните процеси са предмет на Първа глава, която изследва освен това връзката между *асимилация* и *коартикуляция*. Ясното разграничаване на двата термина е важна предпоставка за разбирането на динамиката на *звуковата промяна* и по-нататъшната работа върху асимилациите. Това дали едно явление се извършва на фонетично, или на фонологично ниво, е важен детайл и ТОБЙП съдържа механизми за улавяне на разликата между контекстуално обусловена *алофонна* и *фонемна вариация*.

Преди да се запознаем с основните принципи и опорни точки на модела е редно обаче да видим на какви теоретични постановки на сегментната фонология стъпва той и кои от тях отхвърля. Затова Втора глава прави критичен преглед на основните теории за *градивните частици* и *вътрешната структура на фонемите* от Структурализма до Постгенеративните фонологии. Подобна глава е необходим и неизбежен етап при конструирането на един сегментен модел, особено ако той предполага преосмисляне на начина, по който се осъществява *връзката между фонетика и фонология*. Единствено чрез съпоставка с вече съществуващите сегментни модели могат да се направят изводи за приноса на ТОБЙП към съвременната теоретична фонология.

За откриването на фонетични и фонологични универсалии при асимилационните процеси са съпоставени данни от над 250 езика, говорени в различни краища на земното кълбо. Това е достатъчно представителен корпус, на базата на който могат да се направят убедителни заключения за параметрите на всеки един тип асимилация и за поведението на един или друг сегментен клас при него. Тези данни са извлечени от огромен брой научни публикации, описани в библиография от 19 страници и 345 препратки. Откритите в тях рекурентни модели на поведение на сегментите са съотнасяни неизменно към определени анатомични, аеродинамични или слухови параметри на речевата продукция с цел да се открие първопричината за тях. Сегментните поведенчески модели и предопределящите ги физични и физиологични свойства на говорния апарат позволяват да се направят необходимите изводи за естеството, динамиката и организацията на първичните частици във фонологията, а способността да интегрира в себе си и да отразява адекватно тази информация е тест за качествата на всяка сегментна теория.

§ 2. Мястото на дисертационния труд сред останалите изследвания върху асимилациите

Темата на настоящия труд е новаторска и оригинална в две отношения. Първо, съществуват редица изследвания, посветени на *отделни асимилационни*

процеси или на *съпоставка* на два или повече такива. Например, на вокалната хармония са посветени публикациите на Ълтън (1973), Полгарди (1998), Бакович (2003), Финли (2008), Роудс (2010) и т.н.; фонологията и типологията на консонантната хармония се разглежда от Гафос (1999), Роуз и Уокър (2004), Макензи (2009), Хансон (2010), Роуз (2011), Буров (2015б) и т.н.; ценни проучвания върху метафонията са Мейдън (1991), Кол (1998), Русо и Санчез Мире (2009), както и Калабрезе (2011); изследванията на Охала (1990), Юн (1995, 2004), Хюм и др. (1999), Бакович (2007), Каламай и Челата (2010) и т.н. са насочени към различни аспекти на контактните асимилации между съгласни; съпоставка на отличителните черти на различните типове хармония (вокална, консонантна, вокално-консонантна) може да се открие у Хансон (2010) и Роуз и Уокър (2011); за приликите и разликите между вокална хармония и метафония пък препращаме към МакКормик (1982), Лъорет (2007) и Буров (2014). Доколкото ни е известно обаче, не съществува друго толкова обхватно по своето съдържание изследване, разглеждащо последователно цялата гама от процеси, свързани с уподобяване между два или повече сегмента.

Второ, това разширяване на обхвата на проблематиката не е самоцелно, а допринася по безспорен начин за полезността на настоящото изследване. От една страна, така се създава *пълна картина на асимилационните процеси* (с типологическите им отличителни черти) и на *критериите за тяхната класификация*, а това не ни е известно да е правено досега. От друга страна, само по този начин биха могли да се търсят фонологични универсалии при комбинаториката на сегментите и да се утвърди *универсален набор от диференциални признаци*, тъй като асимилациите са отличен показател за релевантността на определени фонетични параметри при структурирането на фонологичните системи. Затова, колкото по-богата е палитрата на изследваните асимилационни процеси, толкова по-надеждна би била информацията за това по кои признаци е възможно или невъзможно два сегмента да се уподобят. В този ред на мисли, асимилациите, които са най-разпространените сегментни фонологични процеси в езиците по света, биха могли да се възприемат като един вид тест за въведения тук теоретичен модел.

§ 3. Предварителни разработки и публикации по темата на дисертационния труд

Идеята за подобно изследване се зароди у нас през 2013 г. и първата разработка по него бе представена същата година под формата на доклад със заглавие “Variation contextuelle de l’aperture des voyelles moyennes du français en syllabe inaccentuable ouverte: harmonie ou métaphonie” (Буров, под печат [а]), изнесен на международната конференция на Катедрата по Романистика (СУ „Св. Климент Охридски“) на тема *Aspects linguistiques de la variation dans les langues romanes*. Няколко месеца по-късно бе депозирано и прието за печат в *Годишника на ФКНФ* продължението на това изследване под формата на студия със заглавие „Хармония и метафония: фонологични и морфологични критерии за класификацията на вокалните асимилации“ (Буров 2014). Година след това отново в *Годишника на ФКНФ* постъпи втората наша студия по пряко свързана с настоящия труд проблематика и заглавие „Фонология и типология на консонантната хармония“ (Буров 2015б).

Последните три статии, чието съдържание се превърна във важна част от дисертацията, са все още непубликувани доклади от научни конференции. В хронологичен ред, първият от тях бе озаглавен “Aspetti della metafonìa nelle lingue romanze: verso una teoria della binarietà relativa” (Буров, под печат [в]) и представен на последната международна конференция на Катедрата по Романистика *Normes et grammaticalisation: le cas des langues romanes* (ноември 2015 г.). Той бе и първият случай да бъде запозната научната общност с някои от елементите на въведената тук *Теория за относителната бинарност*. Вторият доклад със заглавие “Sur les produits du cluster latin /kt/: articulation, perception et changement phonologique” (Буров, под печат [г]) бе изнесен на международната конференция *Histoire des langues et histoire des représentations linguistiques*, състояла се в Сорбоната (Париж) през януари 2016 г. На нея бяха представени първите ни разработки по темата за контактните консонантни асимилации. Тази проблематика бе доразвита в последния от тази серия доклади „За развоя на латинските съчетания от преградни обструенти в романските езици“ (Буров, под

печат [д]), представен през юни 2016 г. на конференцията *Нови направления в синхронната и диахронната фонетика и фонология* (СУ „Св. Климент Охридски“), където бяха въведени някои нови елементи от ТОБЙП.

Към това можем да добавим също някои статии и доклади от конференции, непряко свързани с темата на настоящата монография, но данни от които са били цитирани и са ни послужили за нейното написване (вж. например Буров 2015а, 2016 и Буров, под печат [б]). Така, съвкупността от тези две студии и седем статии поставя солидна основа, на която стъпва разработеното тук изследване.

§ 4. Резюме и приноси на дисертационния труд

Настоящият труд от 522 стр. съдържа Увод, Изложение от седем глави, Заключение, таблично представяне на символите от Международната фонетична азбука (МФА) с авторски превод на общоприетата фонетична терминология и бележките по нея, както и Библиография от 19 страници и 343 препратки. Тук ще представим в сбита форма проблематиката на седемте глави от изложението и основните изводи, направени в тях.

§ 4. 1. Първа глава

Първата глава е озаглавена *Естество и типология на асимилационните процеси*. Нейната първа част разглежда връзката между *асимиляция* и *коартикуляция* с цел да разграничи и изчисти двете явления концептуално. В тази връзка е представена теорията на Джон Охала за *звуковата промяна*, към която се правят многобройни препратки в следващите глави. Според нея асимилацията е резултат от фонологизацията на коартикуляцията между съседни звукове, наблюдавана на фонетично ниво в речта на носителите на езика. Въпреки че фонетичната вариация, вследствие преплитането и десинхронизацията на артикулаторните движения, се заражда „в устата“ на говорещите, не те са причината за превръщането на коартикуляцията в *преднамерен, целенасочен и категориален* асимилационен процес. Нейната

фонологизация се дължи на допускани от слушащите перцептивни грешки, в резултат на които взаимоотношени промени в акустичния сигнал се интерпретират погрешно като самостоятелни и независими едни от други (вж. например Охала 1993а, б, 1994, а,б; Охала и Буза 1995; Барнс 2002).

Втората част на тази глава е посветена на *класификацията* и *отличителните черти* на отделните асимилационни процеси, групирани по *пет основни критерия*. Първият от тях отчита *основния сегментен клас*, към който *спадат приемникът и преносителят*, и поделя асимилациите на *вокални, консонантни и вокално-консонантни*. Всяка една от тези три категории има както *контактна*, така и *итеративна* версия (хармония).

Според втория критерий, отчитащ *близостта на сегментите и характера на тяхното взаимодействие*, асимилациите се поделят на *контактни, локални, нелокални и итеративни*, като подобна класификация е без аналог във фонологичната литература. При контактните уподобяващите се сегменти са в непосредствено съседство (например $/C_x C_x/$ или $/C_x V_x/$); при локалните сегменти от един основен клас са разделени единствено от сегмент от друг основен клас (например съгласни от гласна $/C_x V C_x/$ или гласни от съгласна $/V_x C(C) V_x/$); при нелокалните сегменти от даден основен клас взаимодействат помежду си, въпреки че са разделени от сегмент от същия основен клас (например $/C_x V C V C_x/$ или $/C V_x C V C V_x/$); при итеративните уподобяването засяга последователно няколко съседни сегмента в определен хармоничен периметър, независимо дали са в непосредствен контакт или не (например $/C_x V_x C_x V_x C V/$ или $/C V_x C V_x C V_x/$).

Третият критерий касае *дирекционалността на преноса*. Тук традиционното деление между *прогресивни* и *регресивни* асимилации е обогатено с категориите на *двупосочните* и *взаимните*. Двупосочен пренос (едновременно наляво и надясно) се наблюдава при трите типа хармонии. При взаимните пък два съседни сегмента се претопяват в нов междинен такъв, който придобива част от характеристиките на единия и част от характеристиките на другия, без да е идентичен с нито един от двата.

Според четвъртия критерий, свързан със *степента на уподобяване* на взаимодействащите сегменти, асимилациите традиционно се разделят на *пълни* и *частични*. При първите те се уподобяват по всички свои характеристики, а при вторите – само по част от тях. При една йерархично-конституентна концепция за фонемата, като тази, предложена от ТОбЙП, това традиционно деление би могло да се обогати обаче с редица междинни категории: уподобяване по *признаците на определен конституент*, уподобяване по *един-единствен признак* и съответните му вторични контрасти, уподобяване по *една-единствена стойност* или по *част от стойностите* на даден многовалентен признак.

Петият критерий е пряко свързан с четвъртия и касае *фонемната спецификация*, по която се извършва асимилацията. Тук не са изброени естествено всички фонемни спецификации, по които са документирани случаи на уподобяване, не само защото списъкът би бил доста дълъг, но най-вече защото на този етап от труда все още не е изяснена самата фонологична природа на тези спецификации, нито проблемът за вътрешната структура на сегментите. В действителност, различните фонологични теории и модели възприемат (и съответно именуват) по различен начин градивните частици на фонемите: *признаци* (били те моновалентни, бинарни или скаларни), *елементи*, *жестове*. Затова въпросът за сегментните спецификации, по които е възможно да се осъществява асимилаторно взаимодействие, е засегнат едва след проследяването и доразвиването на тези теории в следващите две глави.

§ 4. 2. Втора глава

Втората глава е озаглавена *Теории за вътрешната структура и градивните частици на фонемите* и предлага подробно описание, критичен обзор и съпоставка на основните сегментни теории през XX и XXI век от Структурализма до Постгенеративните фонологии. Тя проследява зараждането и развоя на идеята, че фонемата не е *минималната единица във фонологията*, а представлява *съвкупност от по-малки градивни частици*.

Неособено известно е, че тази идея кристализира далеч преди епохата на Структурализма в труда на американския учен Александър Мелвил Бел *Visible speech* от 1867 г. и заляга (макар и в по-различна форма) още в първата версия на Международната фонетична азбука от края на XIX век. Поради превратностите на историята това фундаментално за епохата си прозрение на Бел бива забравено след налагането на „атомната“ концепция за фонемата като неразложима на по-малки съставни части. Макар у Трубецкой (1939 [1964]) да се прокрадва тезата, че фонемата притежава различни „свойства“, чрез които влиза в смислоразличителни опозиции с други фонемите и образува корелации, едва Якобсон, Фант и Хале (1952), а след това Якобсон и Хале (1956) и Якобсон (1963) достигат до цялостна теоретична концепция за фонемата като съвкупност от „диференциални признаци“. Якобсон и сътрудниците му обособяват 12 на брой *универсални бинарни акустични признака* (дефинирани все пак и в артикулаторно отношение), които различните езици използват по различен начин за структуриране на фонемните си системи и опозиции.

Въпреки че Трубецкой (1964) приема съществуването на *привативни, степенни и еквиполентни опозиции*, бинаризмът на Якобсон се налага с още по-голяма сила у Чомски и Хале (1968), където бива интегриран в *модулна, дедуктивна и трансформационна визия* за фонологията. За разлика от Якобсоновите признаци, Чомскиевите се отличават със своята изцяло артикулаторна насоченост. Недостатък на *The Sound pattern of English* е, че пренебрегва акустичния аспект на фонемата и не успява да формализира адекватно редица опозиции със скаларен характер (като височинните например), както и някои естествени класове от признаци (като например тези за място на учленение). Освен това, генеративно-трансформационният модел напълно смесва сегментни с прозодични признаци (като например [\pm силабичен] и [\pm ударен]).

Като реакция срещу тези негови недостатъци в средата на 70-те години на XX век се зараждат *нелинейните фонологии* със своите две основни разклонения: *Автосегментна* (Голдсмит 1976 [1979]) и *Метрична* (Либерман

1975; Либерман и Принс 1977) В тази глава внимание е отделено, разбира се, единствено на тези от тях, които ситуират анализа си на субсегментно ниво: *Геометрия на признаците* (Клементс 1985, 1993а, б; Сейджи 1986; Оден 1991; Клементс и Хюм 1995; Хале 1995; Хале, Вокс и Уолф 2000 и др.), *Хипотеза за взаимната подчиненост на признаците* (Местер 1986), *Теории за непълната спецификация* (Стериаде 1987; Клементс 1988; Арканджели 1988; Арканджели и Пулибланк 1994), *Фонология на зависимостта* (Андерсън и Юън 1987; Дюран 1990; Андерсън и Дюран 1993), *Фонология на управлението* (Кей, Ловенстам и Верньо 1988, 1990; Харис 1990, 1996; Шеер 1998, 1999, 2003), *Фонология на частиците* (Шейн 1984; Карвальо 1993; Русо и Санчез Мире 2009), *Артикулаторна фонология* (Броуман и Голдщайн 1986, 1987, 1989, 1992).

Геометрията на признаците въвежда във фонологията *йерархично-конституентната концепция* за фонемата като *съвкупност от комплекси от признаци*. Фонемните конституенти са обособени на базата на анатомично-артикулаторни критерии и обединяват само признаци (и възли), които функционират заедно при фонологични процеси. Противно на схващането, че сегментната геометрия със своите разклонения, възли и признаци е универсална и общовалидна за всички езици, Хипотезата за взаимната подчиненост на признаците приема, че всеки език претворява по свой собствен начин нейните възможности и формално е възможно всеки признак да бъде подчинен на всеки друг, стига интерпретацията на сегментните процеси в съответния език да го налага. Контрастната и радикалната теория за непълното специфициране пък проблематизират въпроса за релевантните и редундантните признаци, както и за различния статут и маркираност на положителните и отрицателните им стойности. Приемайки че нито един признак не е бинарен на дълбинно ниво, те подготвят почвата за появата на *Теориите за елементите*.

Теориите за елементите (Фонология на зависимостта, Фонология на управлението, Фонология на частиците) са обединени от тезата, че първичните фонемни частици са моновалентни елементи, всеки един от които би могъл да има самостоятелно съществуване или да се комбинира с други. По принцип

броят на елементите в даден сегмент би следвало да е правопрпорционален на неговата *комплексност (маркираност)*, макар че, както е демонстрирано в II § 3. 2, в много случаи тази хипотеза не се потвърждава, особено при консонантните елементи. Друг важен момент при Теориите за елементите е, че стъпвайки на понятието *възможен сегмент*, те приемат различни абстрактни механизми за ограничаване на възможността отделни елементи да се комбинират взаимно: *привличане* (Кей, Ловенстам и Верньо 1988; Созе 1993; Лийотар 2004), експлицитно формулирани *конвенции* и *ограничения* (Шарет и Гьоксел 1994), *сливане на автосегментни линии* (Кей, Ловенстам и Верньо 1988; Полгарди 1998).

За разлика от Теориите за елементите, които херметизират фонологията и напълно я изолират от фонетиката, Артикулаторната фонология си поставя за цел да запълни „*пропастта между лингвистичната и физическата структура на речта*“, оставена от Постгенеративните фонологии, възприемащи „*статични спецификации*“ при описанието на езиковите промени (Броуман и Голдщайн 1986: 219, 224). Тя изоставя *статизма* на признаците и елементите и възприема *динамични първични частици*, притежаващи пространствено-времеви параметри: *артикулаторните жестове*. Чрез комбинирането и синхронизирането си жестовете оформят фонемни, срички и по-големи сегментни отрязъци. Даваните от модела възможности за припокриване на едни жестове с други изразява удачно процеси на коартикулация, при които едни учленителни движения остават слухово недоловими поради почти едновременното активиране на други такива.

Освен към всеки един модел поотделно, в тази глава са отправени критики и към абстрактния формализъм като цяло. Те не поставят под съмнение нуждата от моделизация във фонологията, а единствено възприемането ѝ като *движещ*, *основополагащ* и *самодостатъчен механизъм*, способен да генерира обяснителна и предсказателна сила. Тези критични бележки подготвят въвеждането на разработената тук ТОБЙП.

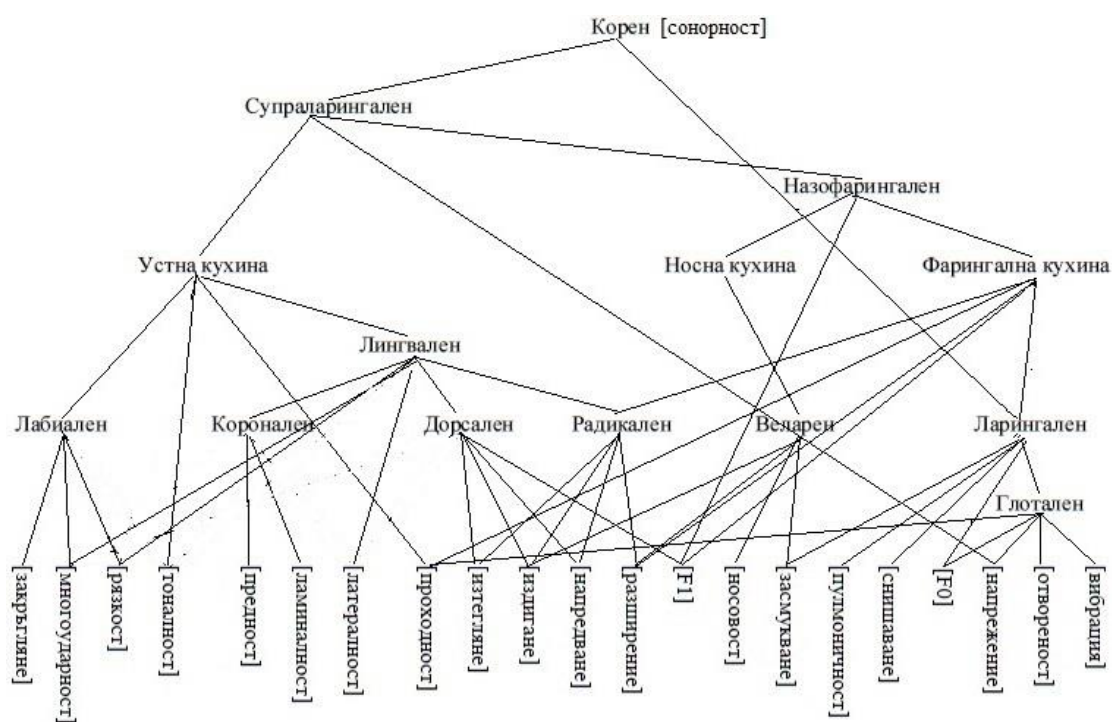
§ 4. 3. Трета глава

По своята същност и използваните от нея градивни частици ТОБЙП представлява геометричен модел. За разлика от всички останали разновидности на Геометрията на признаците обаче, тя не възприема *еднозначни асоциативни линии* между конституенти, подконституенти и признаци. Това ще рече, че формално един признак може да бъде подчинен на два възела едновременно, а същият да бъде доминиран, на свой ред, от два отделни основни възела. Така например [многоударност] е асоцииран и с Лабиалния артикулятор, и с Лингвалния, понеже вибрантни съгласни са възможни както с коронално и увуларно място на учленение, така и с билабиално. По същия начин, [издигане] е подчинен на Дорсалния артикулятор, който контролира височината на гърба на езика, но и на Радикалния, понеже се влияе също от позицията на корена на езика. Самият Радикален артикулятор пък е доминиран едновременно от Лингвален възел (тъй като анатомически е част от езика) и от Фарингална кухина, доколкото движенията на корена на езика предизвикват стеснение или разширение на фаринкса. С оглед на това, че вокалният тракт представлява сложна система от взаимосвързани органи, мускули и кухини, не би било реалистично от фонетична гледна точка връзките между елементите от отделните нива на йерархията (признаци, артикулатори, резонатори) винаги да се еднозначни.

В ТОБЙП са обособени 22 признака, сред които, освен артикулаторни, се открояват и такива с акустично естество. Всички те са подчинени по различен начин на 14 конституента с различно място в универсалната сегментна йерархия, представена във фигурата по-долу. От нея се вижда, че освен [сонорност], който е единственият признак, подчинен директно на основния *Коренен възел*, всички останали заемат най-долното ниво в йерархията и са обвързани с конкретен артикулятор в зависимост от своето естество. *Артикулаторните възли* са шест на брой и заемат второто ниво в сегментната геометрия: *Лабиален, Коронален, Дорсален, Радикален, Веларен, Ларингален* (като последният доминира *Глотален* подвъзел). Освен това, Коронален, Дорсален и Радикален са поставени под

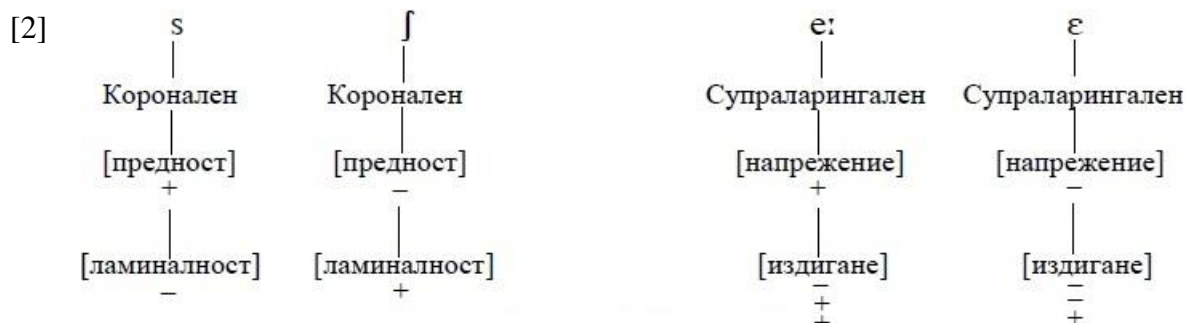
Лингвален артикулаторен възел, поради това че са част от един и същи учленителен орган и стойностите на поставените под тях признаци често са взаимозависими. Артикулаторите са доминирани на свой ред от *Резонаторни възли* – *Устна, Носна и Фарингална кухина* – които са разположени на третото ниво в йерархично-конституентната структура на фонемата. Трите кухни са подчинени на два супрарезонатора – *Назофарингален* и *Супраларингален* – които са последното междинно звено преди основния Коренен възел.

[1]

В разработения тук модел *йерархията на признаците* е приета за *относителна* поради възможността същите да бъдат подчинявани един на друг в рамките на определен конституент. Тази операция е израз на безспорния факт, че понякога един *основен* (*първичен* или *релевантен*) *контраст* се възприема като такъв благодарение на придружаващите го *вторични* (*редундантни*) такива. Така например, в един език с два реда сибиланти /s/ нормално се противопоставя на /ʃ/ не само по по-предното си учленение, но и по това, че е апикална. Ето защо стойността за [ламиналност] у двете съгласни е предвидима въз основа на стойността за [предност] и първият признак може да бъде подчинен на втория в рамките на Короналния артикулатор. По същия начин, в езиците с опозиции по напрегнатост (квантитет) на гласните, напрегнатите (или дългите) често са леко

по-затворени от ненапрегнатите (Лабов 1994). Това ще рече, че формално [издигане] може да бъде подчинен на [напрежение] в рамките на Супраларингалния възел:

Съществуват поне две предимства от възприемането на операция по субординация на признаци. Първо, в историята на един език даден вторичен контраст може да се превърне в основен, което би могло да се изрази формално чрез размяна на местата на двата признака или чрез отстраняване на доминиращия. Така например, след загубата на квантитета на класните от класическия латински редувантите опозиции по височина от типа /e/ ~ /ε/ и /o/ ~ /ɔ/ се фонологизират и запазват в някои романски езици.

Второто предимство е, че макар и редувантен, един признак може да бъде активен във фонологията на даден език и да оказва ефект върху преноса на доминиращия. В тази връзка се отбелязва, че в кера (вж. VI § 1. 1) консонантна хармония по звучност е блокирана от гласна с контрастно специфициран висок тон (Хансон 2010: 113), което се отдава на факта, че звучните обструенти имат свойството да понижават основния тон на следваща гласна (Охала 1973, 1993а). Формално блокиращият ефект на гласните с висок тон може да бъде интерпретиран като невъзможност да се пренесе през тях вторичният контраст на характерния за звучните обструенти признак [+ вибрация], а именно [- F0].

Освен това, когато едно уподобяване е с алофонен характер, то би могло да засегне само един от признаците в йерархията, но не и другия. Известно е например, че един беззвучен обструент не е непременно идентичен с беззвучния си корелат, понеже разликата между звучни и беззвучни съгласни е

които са единствените звукове, срещащи се във всички езици по света. Едва на по-късен етап от развитието на една фонологична система континуумът би могъл да се разшири чрез разполагане на междинни елементи по него.

В тази връзка носовите съгласни са не само по-малобройни в сравнение с обструентите в един език, но почти винаги те се срещат на учленителни места, където са налице техни орални преградни или преградно-проходни корелати (Мадисън 1984: 13). С други думи, наличието на /m/ в даден език предполага това на /p/ (и/или /b/), а наличието на /n/ предполага това на /t/ (и/или /d/), но не и обратното. Фрикацията също е относително сложна операция, тъй като за постигането ѝ е необходим достатъчно тесен канал, за да се получи турбулентност; ако същият обаче е прекалено тесен, ще се получи преградна артикулация, а ако е по-широк от необходимото, ще се получи апроксимант (Фриш 1996: 168). Затова учленението на проходна съгласна изисква по-точна координация между говорните органи, което я прави по-комплексна артикулация от преградната и съответно типологически по-рядка и усвоявана на по-късен етап от развитието на речта.

[3]	Сонорна скала		[сонорност]						
	6°	гласни (V)		+	-	-	-	-	-
	5°	апроксиманти (A)		+	+	-	-	-	-
	4°	ликвидни съгласни (L)		+	+	+	-	-	-
	3°	носови съгласни (N)		+	+	+	+	-	-
	2°	проходни съгласни (F)		+	+	+	+	+	-
	1°	преградни съгласни (P)		V	A	L	N	F	P

Друг подобен континуум е например този по височина/отвореност на гласните (изразяван чрез признаците [издигане] и [F1]), както и по [тоналност]. Добре известно е, че гласните /i/ и /u/, контрастиращи максимално по F2, са фонетично немаркирани и типологически много по-разпространени от тези с междинни стойности по него като /y, i, u/ и т.н. По същия начин, заемайки крайните точки в опозициите по степен на издигане на гърба на езика, /i/ и /a/ са универсално предпочитани и немаркирани по отношение на /e, ε, æ/. С оглед на това, трите гласни от екстремната периферия на фонетичното пространство /i, a, u/, които са типологически най-разпространени в езиците по света, усвоявани

най-рано от подрастващите и най-устойчиви при говорни смущения от типа на афазията (Якобсон 1963: 136-142), могат да се смятат за проявление на стремежа за оптимално използване на вокалното пространство (вж. Лилиенкранц и Линдблом 1972; Мадисън 1984; Линдблом 1986; Флеминг 2004).

В ТОБЙП е възприет и втори механизъм за изразяване на маркираността. За разлика от първия, който е без аналог във фонологичната литература, вторият води началото си от Теориите за контрастното и непълното специфициране (вж. II § 3. 1) и заляга в основата на Теориите за елементите (вж. II § 3. 2). Този механизъм е приложен за формализацията на асиметриите при различни консонантни хармонии, където немаркирана съгласна се уподобява на маркирания си корелат, но не и обратното: например /s/ → [ʃ], /k/ → [q], /d, l/ → [n], /t/ → [t, tʃ] и т.н. Той се състои в лишаването на немаркирания сегмент от дадена двойка от дълбинна спецификация по признака, на който се крепи опозицията му с маркирания. По този начин немаркираните сегменти не само са лишени от възможността да пренасят въпросния признак, но липсата у тях на спецификация по него предполага, че неизменно ще бъдат в ролята на приемници.

Във фонологичната литература скаларни признаци са предлагани най-често за изразяване на степента на отвореност на гласните (вж. например Оден 1991; Клементс 1993а; Паркинсън 1996). По отношение на този параметър ТОБЙП приема, че в една вокална система с две степени на отвореност /i, а, u/, като например тази на класическия арабски, [издигане] е (строго) *бинарен* или *двувалентен* признак, което е отразено в броя на спецификационните колони в [4а]. При типологически най-разпространената петчленна вокална система с три степени на издигане на езика /i, е, а, о, u/ (каквато е например испанската) височинният признак ще бъде *тривалентен* [4б], а при система от типа /i, е, ε, а, ъ, о, u/, разграничаваща четири фонологично релевантни степени на отвореност (каквато е италианската), същият ще е *четиривалентен* [4с].

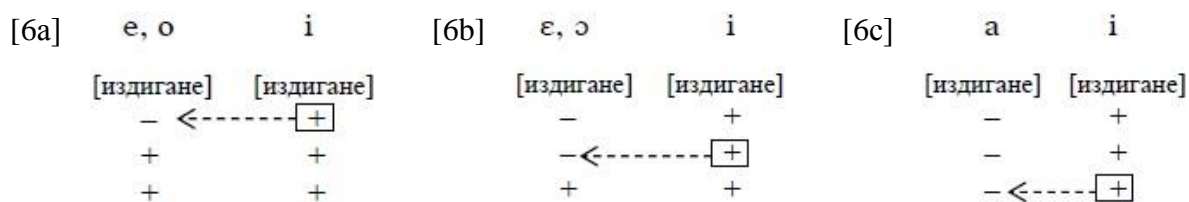
[4a]	[издигане]	[4b]	[издигане]	[4c]	[издигане]
	- +		- - +		- - - +
	- +		- + +		- - + +
	- +		- + +		- + + +
	a i u		a e o i u		a e ə e o i u

Разработеният тук модел приема бинарността за относителна не само защото символите + и – нямат абсолютна стойност (както в традиционните бинарни модели), но и защото техният брой зависи както от фонетичния облик на съответния сегмент, така и от мястото му по отношение на останалите членове на фонологичната система. Това дава на теорията необходимата гъвкавост да отразява вариацията при структурирането на фонемните инвентари. Така например, макар една гласна като /ε/ да е относително по-затворена от /a/, същите образуват заедно с /œ/ и /ɔ/ естествен височинен клас в турската вокална система, която различава на фонемно ниво само ниски и високи гласни. Поради това в този случай [издигане] се явява двувалентен признак, както в класическия арабски (вж. IV § 1. 2). В стандартния италиански и редица италиански разновидности обаче /ε/ и /a/ са част от различни височинни регистри (поради различното им поведение при метафонията например), което предопределя обособяването на четиривалентен признак [издигане] (вж. III § 1. 1 и IV § 3. 1).

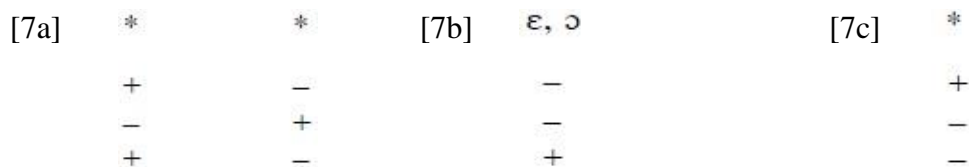
За разлика от скаларните модели на Клементс (1993а) и Паркинсън (1996), ТОБЙП не схваща [издигане] като йерархична структура от подвъзли или подрегистри, а като *комплекс от стойности*, всяка една от които може да се пренася *самостоятелно* и *относително независимо* от другите. Тази операция може да бъде онагледена с частичната скаларна метафония в нзеби (вж. I § 2. 4 [15]), при която суфиксът /i/ предизвиква *стесняване с една степен* на отвореността на предхождащата го гласна в корена:

[5]	a)	e → i	/-bet-/ ~ /-bit(-i)/ „пренасям“
	b)	o → u	/-kolən-/ ~ /-kulin(-i)/ „слизам“
	c)	ε → e	/-suem-/ ~ /-sue(-i)/ „крива се“
	d)	ɔ → o	/-tɔɔd-/ ~ /-tood(-i)/ „пристигам“
	e)	a → ε	/-sal-/ ~ /-sel(-i)/ „работя“

В ТОБЙП този скаларен повдигащ ефект може да бъде схематизиран по следния начин:

В [6a] преносът се осъществява на първия ред, понеже единствено на него се наблюдават разминаващи се стойности. В [6b] той може да се извърши само на втория ред поради универсалното *Изискване за непрекъснатост на стойностите* (ИНС), което отхвърля съществуването на конфигурациите в [7a]. Накрая, в [6c] преносът се извършва на последния ред поради друго ненарушимо изискване: това за *локализацията на стойностите* (ИЛС). Според него положителните стойности се разполагат в долната част на колоната, а отрицателните – в горната [7b], с което се елиминира като зле оформена конфигурация [7c].

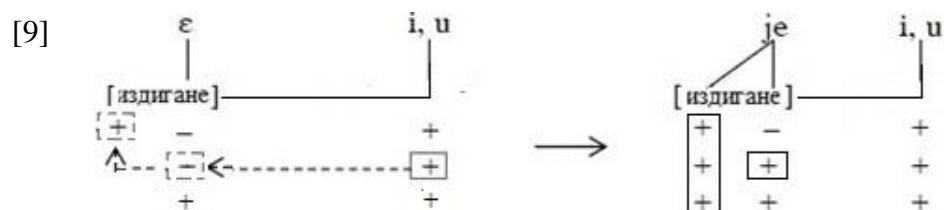

Скаларна асимилация по степен на отвореност представлява и метафонията, действаща в италианския диалект, говорен в Калвело (вж. I § 2. 1. 1 [6]). Разликата с нзеби е, че в Калвело при среднониските гласни /ε, ѓ/ височинната асимилация е придружена от дифтонгиране, а ниската /а/ не е сред потенциалните приемници.

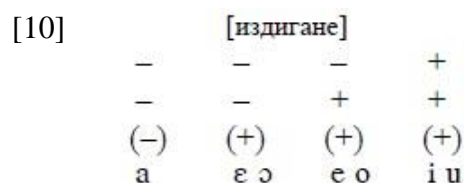
<p>[8] а) /'sulu/ „сам“</p> <p style="padding-left: 40px;">/niru/ „черен“</p> <p>б) /'ɣrwossu/ „едър“</p> <p style="padding-left: 40px;">/vjekkju/ „стар“</p>	<p style="padding-left: 40px;">/'suli/ „сами (м. р., мн. ч.)“</p> <p style="padding-left: 40px;">/'niri/ „черни (м. р., мн. ч.)“</p> <p style="padding-left: 40px;">/ɣrwossi/ „едри (м. р., мн. ч.)“</p> <p style="padding-left: 40px;">/vjekkji/ „стари (м. р., мн. ч.)“</p>	<p style="padding-left: 40px;">/'sola/ „сама“</p> <p style="padding-left: 40px;">/'nera/ „черна“</p> <p style="padding-left: 40px;">/ɣrɔssa/ „едра“</p> <p style="padding-left: 40px;">/vɛkkja/ „стара“</p>
--	---	---

В разработения тук модел метафоничното дифтонгиране може да бъде представено по много лесен начин чрез трансфер на един-единствен символ + на

втория ред, който, след като засегне ударената гласна, се свързва с нова сегментна позиция. И понеже във въпросната италианска разновидност [издигане] е трилинеен (четиривалентен) признак, след асоциирането си с новата позиция + ще трябва да се мултиплицира, за да бъде запълнена цялата колона със стойности.

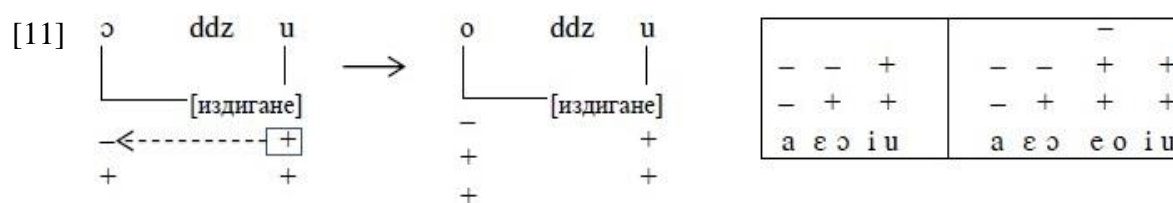

Колкото до неутралността на /a/ при метафонията в Калвело, тя може лесно да бъде формализирана, като се приеме възможността за взаимодействие (трансфер на стойности) единствено на първите две линии. Това означава, че последната трета линия е формално неактивна, което може да се отрази чрез поставянето на скоби около стойностите в нея:

ТОБИП е способна да формализира и коартикуляционен ефект, който не води непременно до категориална фонологична промяна. В тази връзка Буров (под печат [в]) демонстрира, че метафоничното въздействие може да не се фонологизира, а да остане алофонно, както например в логудорския диалект на сардския. Въпреки че неговата петчленна вокална система /i, ε, a, ə, u/ е лишена от опозиции между средновисоки и среднониски гласни (за разлика от италианската), [e] и [o] могат да се реализират в ударена сричка под въздействието на краесловна висока гласна: ['bendzə] „идвам“ ~ ['be:nizi] „идваш“, ['fəddza] „лист“ ~ ['oddzu] „олио“ (Лопоркаро 2009: 79-80). Екстремното издигане на масата на езика, необходимо за учленението на /i, u/, предизвиква антиципаторно стеснение на отвореността на предходната гласна. Само че, за

разлика от диалекта от Калвело, метафонията в логудорския няма фонологичен характер, доколкото води до образуването на несъществуващи в езика фонемни. Този алофонен ефект може да се интерпретира като пренос на една-единствена положителна стойност за [издигане] от задействащата метафонията висока крайна гласна. Преносът обаче не води до *замяна* на отрицателна стойност с положителна у приемащата средна гласна, а просто до *наслагване* на *допълнителна стойност*. И понеже, за разлика от фонологичните процеси, алофонните не са *структуросъхраняващи* (англ. *structure-preserving*), те могат да увеличават броя на спецификационните редове при външните за фонемната система елементи. Така [e, o] ще се различават от всички останали гласни в системата едновременно и по *конфигурацията*, и по *броя* на съдържащите се в тях стойности за [издигане]:

Фонологизацията на един алофон върви ръка за ръка с неговата *деконтекстуализация*: същият трябва да бъде „изваден“ от първоначалния си контекст на реализация, така че да може да се противопостави на фонемата, от която произлиза. Различни промени, без да има непременно връзка между тях, могат да допринесат за установяването на подобна фонологична опозиция, като например завръщането на фонема в контекст, от който е била елиминирана преди това. Подобен сценарий се открива в кампиданската разновидност на сардския, която се отличава от логудорската по спонтанното затваряне на краесловните средни гласни: [ˈɔ:ru] „злато“, [ˈbɛ:ni] „добре“ (логуд. [ˈɔ:ro], [ˈbɛ:nɛ]) (Лопоркаро 2009: 162-163). Тези вторични високи гласни не упражняват обаче метафонично въздействие върху ударената гласна, която остава непроменена. Единствено етимологичните високи гласни имат подобен ефект, както се вижда от формите [ˈo:ru] „подгъв“ и [ˈbɛ:ni] „ела“ (логуд. [ˈo:ru], [ˈbɛ:ni]). Така, редукцията на краесловните средни гласни в кампиданския, която няма връзка с метафонията, води до фонологизацията на опозициите /e/ ~ /ɛ/ и /o/ ~ /ɔ/ чрез

образуването на минимални двойки като ['be:ni] ~ ['bɛ:ni] и ['o:ŋu] ~ ['ɔ:ŋu]. В ТОБЙП този процес на фонологизация ще бъде съвсем адекватно и лесно формализиран чрез *разширяването на спецификационните колони* на всички гласни, така че от двулинеен [издигане] да се превърне в трилинеен признак:

[12]

-	-	+	+	→	-	-	-	+
-	+	+	+		-	+	+	+
a	ɛ ɔ	e o	i u		a	ɛ ɔ	e o	i u

Освен [издигане] (респективно [F1]), [сонорност] и [тоналност], други признаци от представения в [1] универсален набор, чиято потенциална многовалентност е демонстрирана в тази и следващите глави от труда, са [изтегляне], [закръгляне], [проходност], [носовост], [отвореност] (на глотиса) и [разширение] (на надгръклянния резонатор). Чрез подобна концепция за характера на признаците се преодоляват редица проблеми, произтичащи от абсолютния бинаризм: изразяване на една степенна опозиция посредством два отделни бинарни признака (например [± висок] и [± нисък] или пък [± отворен глотис] и [± затворен глотис]); несъвместимост на определени стойности на признаците от всяка двойка (например *[+ висок, + нисък], *[+ затворен, + отворен глотис], *[- проходен, – преграден] и т.н.); невъзможност да се улови факта, че някои сегменти се държат сякаш притежават две противоположни стойности на един и същи признак (например [- проходен] и [+ проходен] при африкатите и /l/); неразграничаване на фонемна от алофонна промяна и т.н.

Сред останалите изтъкнати предимства на ТОБЙП е умелата и естествена формализация на *степенна сходство* между сегментите, която е в основата на редица асимилационни процеси: консонантна хармония, височинна хармония и метафония, лабиална хармония, постназално озвучаване и т.н. Така например, при използването на строго бинарни признаци като [± висок], [± напрегнат] и [± нисък] гласните /i/ и /e/, от една страна, и /u/ и /o/, от друга страна, не биха образували самостоятелно никакъв естествен височинен клас и би било непонятно защо в историята на романските езици те се сливат (вж. III § 1. 1). По същия начин, ако се приеме, че един признак като [проходност] притежава само

две възможни стойности, не би могло да се отчете, че в баски например /l/ се държи като преградна съгласна по отношение на едни сегменти и сегментни процеси и като проходна по отношение на други (вж. III § 1. 3). При една релативизирана концепция за бинарността обаче би могло да се онагледят не само доколко един сегмент е сходен с друг, но и да се установи в кое сечение от континуума двата образуват естествен клас:

[13]		[издигане]		[проходност]
	-	-	-	+
	-	-	-	+
	-	-	+	+
	-	+	+	+
	a	ε ə	e o i u	i u
				+
				+
				г l п

ТОБЙП изразява по оригинален начин и *прозрачността* на сегментите при различните видове хармония чрез *деактивиране* на стойността им за хармоничния признак. Това решение доказва жизнеността си при формализацията на т. нар. *ефект на натрупването* във фински и унгарски, вследствие на който две или повече съседни неутрални гласни губят прозрачността си и задействат съдържащият се в латентна форма у тях хармоничен регистър. Превръщането на неутрална гласна в хармонична се изразява лесно чрез обикновена операция по *активиране* на неактивната стойност.

В настоящия труд е доразвита тезата на Буров (2013, 2014), че формализацията не следва да се възприема като *движещ*, *основополагащ* и *самодостатъчен механизъм*, способен да генерира обяснителна и предсказателна сила, а като средство за *схематизация* и *визуализация* на механиката на фонологичните процеси. Често представяните тук трансформации в резултат на взаимодействие между сегменти не се задействат от *правила*, *конвенции* или *ограничения* (както в други модели), а просто илюстрират динамиката, чрез която предполагаемите първични фонемни частици могат формално да постигнат определен действително наблюдаван повърхнинен ефект или да помогнат за разбирането на неговата мотивация. ТОБЙП цели да се доближи максимално близо до фонетичната субстанция на речта и да подчини

максимално фонологията на адекватната интерпретация на речеви събития от реалния физичен и биологичен свят.

В този си стремеж тя вероятно жертва така тачените от много фонолози *простота, еднозначност и пестеливост* на изображенията, за което говори привидно редувантния и свръхизобилен набор от признаци и конституенти, представен в III § 2 [50]. Както се отбелязва обаче в V § 3, този неин привиден недостатък може да се смята и за нейно предимство, защото само с достатъчно на брой първични частици и достатъчно възможности за тяхното конфигуриране може да се изрази фонетичната разлика между редица близки и разполагащи се във фонетичен континуум артикулации като например палатоалвеоларните, палаталните, палатализираните веларни, предните и задните веларни съгласни. Опростената и схематична визуализация на тези артикулации прави по-ясно вложеното в тях съдържание, а това само по-себе си е аргумент в полза на моделизацията във фонологичната теория. В ТОбИП тази моделизация е подчинена на кредото, че фонологичните изображения не са отделна реалност, а са реални, доколкото отразяват свойствата на фонетичната субстанция на езика.

§ 4. 4. Четвърта глава

Четвъртата глава е озаглавена *Неконтактни вокални асимилации* и посветена на анализа на явления като *вокална хармония, метафония* и *хармонична епентеза*.

Първата ѝ част се занимава с фонологията и типологията на вокалната хармония, разглеждайки последователно петте основни разновидности на този процес: *палатална хармония* (по признака [изтегляне]), *лабиална хармония* (по признака [закръгляне]), *радикална хармония* (по признака [напредване]), *височинна хармония* (по признака [издигане]) и *пълна хармония* (по всички признаци).

Вокалната хармония може да бъде дефинирана като *локално-итеративна асимилация*, при която определена характеристика на дадена гласна се пренася

на други гласни, които са част от един и същи хармоничен периметър (обикновено фонологичната дума). Като изключим редките случаи на вокална хармония с *доминантно-рецесивна* и *абсолютна дирекционалност*, посоката на извършване на преноса при това явление е пряко следствие от морфологията на конкретния език и зависи от местоположението на корена спрямо афиксите. Затова може да се обобщи, че същинската вокална хармония е задействана от *гласна в силна позиция* (корен/основа), *предаваща определени свои признаци на гласни в слаба позиция* (афикс).

Общото между палаталната и лабиалната хармония е, че са базирани на контраста по F2, поради което в езиците, притежаващи опозиции по [закръгляне] едновременно при предните и при задните гласни, те обикновено се комбинират. Все пак, във всички разгледани случаи, при които те функционират заедно, лабиалната хармония следва много повече ограничения от палаталната, свързани най-вече с височината и мястото на учленение на приемника и преносителя. Заедно с височинната, лабиалната хармония е чувствителна към степента на сходство на взаимодействащите гласни и обикновено се наслаждава върху вече действаща палатална или радикална хармония. Лабиалната хармония е много по-ограничена по своите параметри и от радикалната, с която се съчетава в повечето монголски и тунгуски езици. Най-ограничена обаче е пълната, която е типологически най-рядка, и по подобие на хармоничната епентеза често действа само между гласни, разделени от ларингални или фарингални съгласни. Палаталната и радикалната хармония пък са с най-широк периметър на действие и най-неограничени.

В тази глава е направено любопитното и неизказвано досега наблюдение, че преносът от морфологично силен към морфологично слаб елемент, характерен за вокалните хармонии, би могъл на сегментно ниво да действа в обратна посока. Така например, при палаталните и фарингалните хармонии /i/, която е гласната с най-изразена палатална артикулация и най-широка фарингална кухина, нормално е нехармонична. При височинните и преднокоренните хармонии най-често срещаната неутрална гласна е максимално

отворената /a/, действаща обикновено като непрозрачна. Гласната с най-силно изразена лабиалност /u/ пък обикновено не задейства и дори блокира хармония по същия признак. Иначе казано, *гласните, при които един от регистрите на съответния хармоничен признак е най-силно изразен, обикновено са нехармонични*. Неутралността на /i, a, u/ е отдадена на тяхната устойчивост на леки вариации в мястото им на учленение (Стивънс 1989), както и на силно предвидимия им коартикуляционен ефект върху съседни гласни, вследствие на който слушащите биха могли да се абстрахират от него чрез т. нар. асоциативни грешки (Охала 1994б).

Във връзка с направения по-горе извод е отбелязано също така, че *вокалната хармония често се задейства само от гласни, при които хармоничният признак е по-слабо изразен*. В много случаи височинната хармония е предизвикана например от средни гласни, но не и от ниски или високи, палаталната – от ниски предни и от предни лабиализирани гласни, но не и от високи предни нелабиализирани, лабиалната – от отворени или предни лабиализирани гласни, но не и от затворени и задни лабиализирани. *Ефектът на слабия преносител*, за който говорят Каун (2004) и Хейс и др. (2009), е отдаден на това, че хармонията е средство за засилване на даден признак както във времево отношение (чрез асоциирането му с повече на брой сегменти), така и в сегментно (чрез асоциирането му със силен приемник). Не би било пресилено да се твърди, че ТОБЙП е единственият фонологичен модел, който успява да формализира адекватно този ефект чрез въвеждане на междинни регистри в рамките на многовалентен признак (както например при [закръгляне]). Това позволява формално хармонията да бъде блокирана, в случай че потенциалният приемник би получил по-малко на брой плюсове за хармоничния признак от преносителя.

Втората част на главата проследява зараждането, мотивацията и ареалното разпространение на основните типове вокална хармония. Палатална и лабиална хармония са характерни за урало-алтайското езиково семейство (угро-фински, тюркски, монголски, тунгуски езици). В почти всички монголски и тунгуски

езици обаче лабиалната хармония се комбинира с радикална, а не с палатална, както е например в тюркските. Радикална хармония се среща и в редица езикови семейства от африканския континент: нигеро-конгоанско, нило-сахарско, семито-хамитско. Височинната хармония пък е отличителна черта на банту езиците.

Тази част изследва също ролята на *морфологичните и прозодичните фактори за зараждането на вокалната хармония*: брой на сричките в корена, място на афиксалните морфемни спрямо коренната, място и характер на ударението, стратегии за сегментно засилване на началната сричка и т.н. Тук е изказана хипотезата, формулирана за пръв път от Буров (2015б), че широкото разпространение на морфологично обусловените хармонии се дължи на когнитивни фактори, и по-конкретно на стремежа за *обвързване на корена*, като носител на основния елемент на лексикалното значение на думата, *със строго определено означаващо*, неучастващо във фонемни редувания. Това спомага за установяването на *недвузначна връзка между означаемо и означаващо*, като ограничава фонемните редувания до морфемите, носители на допълнително или граматическо значение (афиксите).

От диахронна гледна точка вокалната хармония е резултат от фонологизацията на коартикулацията между разположени в съседство гласни (Охала 1994а, б; Барнс 2002). Тази фонологизация предполага преминаването от *постепенна и неосъзната* промяна, естествен резултат от преплитането на артикулаторните жестове, към *категориална и преднамерена* промяна. Тя се извършва, когато *фонетичните индикатори* на дадена гласна V_1 , озовали се у съседна гласна V_2 под въздействието на коартикулацията, спират да бъдат *редундантни и контекстуално предвидими* за говорещия/слушания и стават *фонологично релевантни*. От този момент нататък въпросните индикатори се разпознават не по *степената* на присъствието си в съседна гласна, а просто по *присъствието* или *отсъствието* си. Тяхната реализация извън гласната, за чиято идентификация спомагат, се превръща в *норма* и говорещото лице може

да настрои артикулаторния си апарат така, че те да бъдат пренесени *осъзнато* и *преднамерено* към други гласни.

Третата част на тази глава е посветена на метафонията, която е добре засвидетелствана в историята на романските и германските езици, като в някои от тях действа и като синхронен процес. В романските езици уподобяването е почти винаги по *височина* на гласните, а в германските – по *хоризонтално движение на езика* и по рядко по *лабиализация*. Метафонията е задействана от гласна в *слаба позиция* (неударена, крайна сричка, афикс), предаваща определена своя характеристика на гласна в *силна позиция* (ударена сричка, корен). Тя почти винаги представлява *регресивна асимилация*, която обикновено е *локална* и по-рядко *нелокална*. Смята се също така, че тя има *перцептивна мотивация* (МакКормик 1982; Барнс 2002; Лъорет 2007) и често бива причислявана към *компенсаторните фонологични промени*: гласна, застрашена от изпадане или централизация, предава на най-силната гласна в думата (носеща основното ударение) някои от своите рискови характеристики, за да избегне тяхната неутрализация. Тези фонемни характеристики обаче обикновено са вектор на *граматическа информация* от важно значение за комуникацията, поради което метафонията често има *морфологична функция*. Въпреки че са документирани и случаи на *алофонна метафония*, като например в логудорски (вж. III § 1. 1) и андалуски (вж. IV § 3. 2), като цяло тя е не само *фонологичен*, но и *морфофонологичен* процес. Като такава, тя е резултат от *фонологизацията на вокалната коартикулация* (подобно на хармонията), но също и от нейната *морфонологизация* (Русо и Санчез Мире 2009; Буров, под печат [в]).

Четвъртата част на главата прави *съпоставка на отличителните черти на хармонията и метафонията*, откроявайки редица критерии от фонологично и морфологично естество за тяхното разграничаване. Подчертава се по-конкретно, че единствената съществена прилика между двете явления е, че спадат към *неконтактните вокални асимилации*. Наред с това са обособени седем основни разлики между тях, въпреки че се наблюдават някои явления от смесен характер, демонстриращи отличителни черти и на хармония, и на метафония.

Първата и най-съществена разлика между двете асимилации е, че *хармонията предполага пренос от силен към слаб елемент, а метафонията – от слаб към силен*, като въпросната опозиция може да се дефинира на базата на морфологични, фонологични и/или психолингвистични критерии.

Втората разлика е свързана с тяхната *мотивация*: за разлика от вокалната хармония, която е класически пример за *позиционна неутрализация*, метафонията спада към *компенсаторните фонологични промени*.

Третата разлика произтича от *морфологичната функция* на метафонията, тъй като в много голям процент от случаите при нея взаимодействащите гласни са разделени от морфемна граница и пренасяният признак се оказва фонологичен вектор на важна граматическа информация. Тази особеност я причислява към т. нар. *морфофонологични (неавтоматични) явления*, докато вокалната хармония спада по-скоро към *същинските фонологични (автоматични) явления*.

Четвъртата разлика е свързана с *прозодичния конституент*, в чиито рамки се проявяват двете асимилации. Вокалната хармония по принцип действа в рамките на *фонологичната дума* (или на *вътрешната* фонологична дума, когато съответният език притежава и некохерентни морфеми). За сметка на това, при метафонията взаимодействат обикновено само ударена коренна и неударена суфиксална гласна, поради което може да се твърди, че неин периметър е *метричната стъпка*.

Проблемът с прозодичния конституент е пряко свързан и с *характера на преноса* в него. Липсата на морфологични ограничения в периметъра на действие на вокалната хармония определя *дистантния (итеративен)* характер на преноса. Ограниченият периметър на метафонията и морфологичните рестрикции вътре в него пък създават условия само за *строго локален* или *нелокален* пренос (при пропарокситоните). Това е и петата разлика между двата типа вокална асимилация.

Шестата разлика произтича до голяма степен от предходните и е свързана с *дирекционалността* на уподобяването. Вокалната хармония може да бъде прогресивна, регресивна или двупосочна в зависимост от разположението на афиксите спрямо корена в отделните езици. За сметка на това, метафонията винаги е регресивна, като единственото изключение от тази тенденция се открива в чаморо (вж. § 3. 4 [100]).

Седмата и последна разлика е в това, че вокалната хармония е *чувствителна към присъствието на блокери*, но не и метафонията. Това е една от най-специфичните черти на последната, по която тя напомня на консонантната хармония.

Всички тези параметри водят до много по-глобално заключение за разликите между хармония и метафония: двете явления са резултат от *различен тип взаимодействие между фонологичния и морфологичния компонент на граматиката*. При вокалната хармония след образуването на прозодичния периметър е налице пълно заличаване на морфологичната информация в него, а това влияе върху характера на преноса: той би могъл да засегне неограничен брой вокални сегменти и да бъде възпрепятстван само от фонологични фактори (наличие на блокери). При метафонията пък морфологичната информация обикновено не е заличена дори след образуването на стъпката и би могла да определя взаимодействието или липсата на взаимодействие между сегментите. Любопитното при метафонията е, че *повишаването на ролята на морфологичната информация* в периметъра изглежда води до *понижаване на важността на фонологичната информация*: като изключим фонемните спецификации на приемащата и предаващата гласна, тези на останалите сегменти са сякаш „невидими“ за преноса и без ефект върху него.

§ 4. 5. Пета глава

За разлика от вокалната хармония, метафонията и хармоничната епентеза, при които преносът може да е *локален*, *нелокален* или *итеративен*, вокално-консонантните асимилации по принцип са *контактни*, тъй като участващите в

тях сегменти са в непосредствено съседство. Контактният характер не пречи обаче на някои от тях да бъдат едновременно с това *итеративни*, т.е. да засягат последователно неопределен брой съседни сегменти, поради което логично им се поставя терминологичният етикет „хармонии“.

Петата глава на труда е разделена на две основни части. Първата от тях отделя внимание на диференциалните признаци, по които е документирано ограничено по своя обхват взаимодействие между гласни и съгласни (обикновено в рамките на една и съща сричка), докато втората разглежда фонологията и типологията на двата основни типа вокално-консонантни хармонии: *носова* и *радикална*.

В първата част са илюстрирани, синтезирани и обяснени някои добре известни закономерности при асимилациите между двете основни категории сегменти: предните гласни образуват естествен клас с короналните съгласни, високите гласни – с веларните и палаталните, а невисоките и заднокоренните – с увуларните и фарингалните; беззвучните обструенти имат свойството да покачват F0 на съседни гласни или да ги обеззвучават (особено ако същите са затворени), а звучните обструенти – да ги удължават или да понижават техните F0 и F1; гласни се назализират много често под въздействие на носови съгласни, но подобен слухов ефект върху тях биха могли да имат и съгласни с максимално разширен глотис; най-често и най-лесно закръглящите се гласни под въздействието на лабиална съгласна са централните. Всичко това доказва, че едни и същи признаци и конституенти трябва да са приложими и към гласните, и към съгласните; невъзможността обаче те са еднакво релевантни и при едните, и при другите, обяснява защо *преносът при вокално-консонантните интерференции много често е алофонен*.

По отношение на носовата хармония е демонстрирано, че тя е прогресивна, регресивна или двупосочна асимилация, целяща засилване във времеви план на контраста по признака [носовост] чрез асоциирането му с няколко съседни вокални или консонантни артикулации. В сравнение с

вокалните хармонии носовата се отличава със своя транскатегориален характер: тя взема предвид вътрешната структура на всички фонемни в думата (били те вокални или консонантни), като в зависимост от конкретния език ги разделя на блокери и потенциални приемници. Иначе казано, при този тип хармония прозрачни сегменти на практика не съществуват (с някои редки изключения). Тази адаптивност на признака [+ носовост] към най-разнообразни артикулации обяснява защо при повечето от тях преносът най-често е алофонен, което е друга отличителна черта на носовата хармония. Колкото до блокерите при нея, може да се заключи, че колкото по-трудно съвместим с назализацията е даден сегмент, толкова по-голяма е вероятността той и по-слабите от него приемници да бъдат непрозрачни. Причините за това носовостта да е по-лесно или по-трудно съчетаема с определен фонемен тип са обвързани с конкретни артикулаторни, акустични и аеродинамични ограничения.

Радикалната хармония, която е обект на тази глава, не е чисто вокална, като разгледаното в IV § 1. 3 явление, а възможен общ термин за обозначаване на процеси като увуларизация и фарингализация, които имат сходен перцептивен ефект и на които често са поставяни етикети като *поствеларни*, *фарингални* или *емфатични* хармонии. Тук се спираме на първия термин, поради това че този процес се задейства по принцип от *фарингални*, *фарингализирани* или *увуларни* съгласни, а общото между всички тези артикулации е наличието у тях на Радикален конституент (вж. V § 1. 3).

Радикалната вокално-консонантна хармония е сравнително рядко явление, което се наблюдава основно, но не само, в езици от семито-хамитското семейство (арабски, ташелхит, еврейско-арамейски). Тя винаги е задействана от съгласна с радикален компонент, но ефектът ѝ е по-осезаем при гласните, отколкото при съгласните. По своята дирекционалност тя по принцип е двупосочна, но когато протича наляво е по-неограничена и далекообхватна, докато, когато протича надясно, е с по-редуциран обсег на действие и/или попада под ефекта на непрозрачни сегменти. Колкото до блокерите, сред тях по

принцип попадат сегменти с висока тоналност, които контрастират максимално с ниската тоналност, характерна за фарингализацията.

Въпреки че увуларните и фарингалните съгласни също задействат радикални асимилации, те обикновено са строго контактни и нямат далекообхватен характер като тези, задействани от фарингализираните съгласни. Фактът, че последните се оказват типологически най-ефикасните преносители, е обвързан с по-слабо изразеното при тях фарингално стеснение в сравнение с това при увуларните и особено при фарингалните. Това дава на съгласните с вторична фарингална артикулация по-сериозна слухова и артикулаторна мотивация за засилване на тази своя контрастна характеристика в сравнение със съгласните с допълнително или основно фарингално стеснение. Иначе казано, и при радикалната вокално-консонантна хармония се проявява ефектът на слабия преносител, който е констатиран при други хармонични процеси. В случая този ефект не е формализиран чрез въвеждане на междинни стойности за признак, а чрез възможностите на сегментната геометрия: Радикалният конституент на /s̺/ е доминиран от външен или рекурсивен възел Корен', този на /q/ е поставен наравно с Дорсалния, а този на /ʁ/ е единственият надгръклян артикулатор, подчинен на Фарингална кухня. Тези сегментни конфигурации отразяват закономерността, че фарингализираните коронални съгласни са по-ефикасни преносители от увуларните, а последните малко по-ефикасни от фарингалните. Накрая, това, че най-често срещаните фарингализирани съгласни са коронални, е отдадено на факта, че само при тях (но не и при лабиалните и дорсалните) вторичната артикулация контрастира достатъчно по тоналност с основната, за да бъде слухово различима от нея.

В обобщаващата трета част на тази глава е направена съпоставка между вокалната и вокално-консонантната хармония, при която са открити три основни разлики и две прилики между тях. Първата разлика е свързана с *дирекционалността* им: тя почти винаги е *морфологично обусловена* и много рядко *доминантно-рецесивна* при вокалните хармонии, докато при транскатегориалните такъв тип пренос не е документиран. Сред анализирани в

V § 2 носови и радикални вокално-консонантни хармонии са открити и прогресивни, и регресивни, и двупосочни, но при всички тях преносът или е *фиксиран параметър* в конкретната фонологична система, или зависи от *местоположението на предаващия сегмент* в думата. За сметка на това, при вокалните хармонии преносът с абсолютна дирекционалност е само маргинално разпространен тип (вж. IV § 1. 3. 2).

Втората разлика произтича от характера на преноса, който е *локално-итеративен* при вокалните хармонии и *контактно-итеративен* при вокално-консонантните. Това ще рече, че при първите ефектът от уподобяването е осезаем само при гласните, въпреки че съответният артикулаторен жест се запазва под една или друга форма и при разположените между тях съгласни (Броуман и Голдщайн 1987; Бойс 1990). За сметка на това, при вторите той засяга (много по-осезаемо) и гласни, и съгласни, което е отдадено на факта, че фарингализацията и особено назализацията предизвикват перцептивно по-ярки промени в сравнение с признаците, по които се извършва вокална хармония.

Третата разлика се състои в това, че вокалните хармонии са резултат от *фонологизацията* на коартикулацията между съседни гласни, докато при вокално-консонантните преносът в повечето случаи и при повечето артикулации е само *алофонен*. Алофонният пренос е впрочем основна отличителна черта на транскатегориалните хармонии, не само по отношение на вокалните, но и на консонантните.

Първата основна прилика между двата типа хармонии е, че са чувствителни към присъствието на *непрозрачни сегменти*, въпреки че при вокално-консонантните тази тенденция е далеч по-характерна за носовите, отколкото за радикалните. Като цяло обаче, и при едните, и при другите, сред блокерите попадат фонетично *най-несъвместимите със съответния хармоничен регистър сегменти*.

Втората прилика пък е, че както при лабиалните и височинните вокални хармонии, така и при транскатегориалните, се наблюдава *ефект на слабия*

преносител (вж. също § 4. 2). Носовите хармонии например могат да бъдат задействани от носова съгласна, но често са задействани само от носова гласна или от преназализирана съгласна. Същински радикални хармонии пък действат с *по-голяма сила* и са *по-далекообхватни*, когато неин преносител е *сегмент, чието фарингално стеснение е само вторично*.

В тази глава могат да се открият и редица приноси в теоретико-фонологичен план. Такъв е например легитимирането на един проблемен за много автори сегментен конституент като Лингвалния възел, чрез анализа на контекстуално обусловените редувания между предни и задни дорсални фрикативни съгласни в немски. Демонстрирано е освен това, че двойкото асоцииране на [напрежение] с Глоталния и Супраларингалния възел е адекватен израз на факта, че отпускането на гласните струни, необходимо за тяхната вибрация, води обикновено до отпускане на мускулатурата на целия вокален тракт при звучните преградни съгласни с цел да се увеличи обемът на надгръклянния резонатор. Това изпълва с по-конкретно съдържание един традиционно доста проблемен във фонологичната теория признак. Друг такъв, който на пръв поглед изглежда редуван и зависим от [напредване] и [снишаване], е [разширение]. Неговата релевантност и относителна самостоятелност обаче е защитена в § 1. 1 [5], където съдържанието му е съотнесено към обема на надгръклянния резонатор, стоящ в основата на импликационната връзка /b/ > /d/ > /g/.

Накрая, в тази глава са представени допълнителни аргументи в защита на бинарната концепция за градивните частици на фонемите. Същата се подкрепя от съществуването на непрозрачни сегменти при хармоничните процеси. Така например, анатомичните и аеродинамични ограничения, възпрепятстващи назализацията на орални обструенти, водят до преспецифицирането на същите като [– носовост]. Именно тази отрицателна стойност би могла да обясни формално защо те или друг сегментен клас със същия признак функционират като блокери при носовата хармония. За сметка на това, при една моновалентна

привативна визия за елементарните сегментни частици непрозрачността не би могла се формализира или поне не по-толкова лесен и удачен начин.

§ 4. 6. Шеста глава

Шестата глава е посветена изцяло на консонантната хармония, дефинирана от Буров (2015б) като *системен и регулярен процес на неконтактна асимилация* между две или повече съгласни с висока степен на сходство, който действа в рамките на определени *морфемни или съчетания от морфемни* и при който сегментите, разположени между взаимодействащите съгласни, са *прозрачни и осезаемо незасегнати* от хармонията. Преведено на фонологичен език, изискването за силно сходство означава, че консонантната хармония е чувствителна към определен критичен обем обща информация, която приемашата и предаващата съгласна би следвало да споделят. Обемът на тази информация естествено може да бъде измерен в броя общи за взаимодействащите съгласни диференциални признаци или в определено сходство при техните сегментни геометрии.

Най-често консонантните хармонии са класифицирани именно *според типа признаци, по които се извършва уподобяването* (ларингални, носови, по вторична артикулация и т.н.) и *според мястото на учленение на взаимодействащите съгласни* (коронални, дорсални), без тези два критерия да бъдат ясно разграничавани. В духа на фонологичната традиция тези общи названия са запазени при представянето на типологията на консонантните хармонии. Наблегнато е обаче на това дали въпросните етикети назовават *хармоничния признак*, или споделяните от взаимодействащите съгласни *общии признаци*.

От артикулаторно-фонаторна гледна точка хармониите по ларингални признаци са свързани с уподобяване според *конфигурацията и типа активност на гласните струни*, както и според *позицията на самия гръклян*, който може да е в неутрална позиция, леко издигнат или снишен в зависимост от пулмоничния или непулмоничния характер на издишната струя. С други думи, при този тип

хармония взаимодействат *аспирирани с неаспирирани* съгласни, *пулмонични с непулмонични* (еджективни, имплозивни) или *звучни с беззвучни*, като взаимодействието може да е и по трите оси едновременно. Според Роуз (2011: 4) тези хармонии се срещат най-често в езици с *тричленни опозиции по ларингални признаци*, обикновено са *вътреморфемни* и понякога могат да се проявяват само при *еднаквост на учленителното място*. Към това следва да се добави, че те действат само при определена критична степен на сходство между две съгласни, като същите най-често са обструенти с преграден компонент. Това отрежда на гласните статут на неутрални сегменти при този тип асимилация, като се изключат някои изолирани случаи на взаимодействие с техните диференциални тонове (каквото например е случаят в кера). Колкото до неутралността на сонорните съгласни, тя се дължи на тяхната твърде различна аеродинамика от тази на обструентите, поради която изброените по-горе ларингални признаци обикновено не са контрастни при тях.

Накрая, при ларингалните хармонии се наблюдават някои асиметрии при уподобяването и при толерирането на неуподобени съгласни в рамките на хармоничния периметър. Така например в кера беззвучни съгласни се озвучават, но звучни не се обеззвучават; в нгизим дисхармонични корени са възможни само когато звучният обструент се намира пред беззвучния, но не и обратното; в аймара пък пулмонична или неаспирирана съгласна не може да предхожда еджективна или аспирирана. Общото в тези случаи е, че *маркирана съгласна* – звучна шумова, непулмонична и аспирирана – или *задейства уподобяване*, или е *разположена в по-предна позиция* от немаркирания си корелат.

Асиметрии при хармоничността и локацията на маркираните и немаркираните стойности на признаците се проявяват и при дорсалните хармонии. Въпреки че дорсален компонент се съдържа и у палаталните съгласни (вж. V § 1. 3 [41b]), всички документирани случаи на дорсална консонантна хармония предполагат уеднаквяване между *веларни* и *увуларни* съгласни, като почти винаги взаимодействащите дорсални са /k/ и /q/ (или техните ларингално маркирани варианти /k', q^h/ и др.). При наличие на морфемна граница между

взаимодействащите съгласни дорсалната хармония е регресивна и с асиметричен характер: веларен обструент се уподобява на намиращ се след него увуларен, но не и обратното. От тази гледна точка това явление се характеризира с изключително голяма *типологическа еднородност*.

Короналните хармонии се очертават като типологически най-разпространените и най-разнообразни консонантни хармонии. Това е логично, доколкото върхът на езика е не само *най-подвижният*, но и *най-продуктивният артикулатор* (Фриш 1996: 168), което личи най-малкото от изобилстващите в МФА символи за коронални съгласни. Трябва да се подчертае обаче, че терминът „коронални хармонии“ е подходящ само доколкото при тях всички взаимодействащи съгласни винаги са коронални. За сметка на това, самото взаимодействие невинаги се извършва единствено по коронални признаци. Въз основа на анализирания примери може да се обобщи, че асимилации, ограничени до двата коронални признака [предност] и [ламиналност], се наблюдават единствено при *несибилантните* (вж. VI § 1. 3. 1) и *сибилантните хармонии* (вж. VI § 1. 3. 2), докато при *смесените* (вж. VI § 1. 3. 3) и *ликвидно-сонорните* (вж. VI § 1. 3. 4) хармоничните признаци могат да бъдат и некоронални: [рязкост], [проходност], [латералност], [многоударност], [сонорност]. От тази гледна точка, първите две подкатегории са коронални хармонии и по *учленителното място* на взаимодействащите съгласни, и по естеството на *хармоничния признак*, докато вторите две обикновено са коронални *само по първия критерий*.

Друго важно заключение е, че съгласуването по ларингални признаци не е нито предварително условие за проявлението на коронална хармония, нито необходимо следствие от нея. В нито един от разгледаните примери ларингалните спецификации нямат отношение към параметрите на короналната хармония.

Короналните хармонии са разнообразни и по отношение на обуславящите ги морфологични фактори. Някои от тях почти винаги съществуват само под

формата на *вътреморфемни ограничения* (дентална, ретрофлексна), докато други, като ликвидно-сонорните например, почти никога не функционират по този начин. При тази последна подкатегория дирекционалността изглежда винаги е морфологично обусловена, като изключим понпейския, където ликвидна хармония се наблюдава само като вътреморфемен процес. При други подкатегории обаче, както например при сибилантната хармония в инсеньо, дирекционалността е самостоятелен параметър. Както в този случай, така и във всички хармонични системи с абсолютна дирекционалност, преносът изглежда е *регресивен* по подразбиране (Хансон 2010).

При короналните хармонии често се срещат също така асиметрии, в резултат на които на фонетично и типологически немаркирани сегменти се отрежда статут на приемници, а на маркираните им корелати – такъв на преносители: например /s/ ~ /ʃ, ʂ/, /t, d/ ~ /t̪, d̪, tʃ, dʒ/. Асиметриите обаче невинаги са асоциирани с опозицията маркиран/немаркиран, както е например при ликвидните хармонии, където ротични и латерални съгласни могат да променят статута си в отделните езици.

Важна прилика между всички коронални хармонии е, че в тях участват единствено съгласни с висока степен на сходство: коронални обструенти (най-често само преградни или само сибиланти), ликвидни съгласни, орални соноранти. Формално, това сходство се изразява в споделянето на определен брой общи спецификации и разклонения, които не се споделят от никой друг сегментен клас и които са параметризирани за всеки език. Когато между взаимодействащите съгласни попадат сегменти, несподелящи някой от параметрите на изискването за сходство, същите действат като прозрачни. Въпреки това обаче в хармоничните системи на някои езици (букусу, сундански) отчетливо се наблюдава *ефект на разстоянието*: когато потенциалните участници не са в съседни срички, уподобяването или не се наблюдава, или е с факултативен характер. Същата закономерност се наблюдава и при носовите консонантни хармонии, на които е посветена следващата подчаст.

За разлика от *носовата вокално-консонантна* хармония, при която преносът засяга последователно няколко съседни сегмента независимо от степента на сходство между тях, при *носовата консонантна хармония* взаимодействат само съгласни с относително сходна артикулация. Последната е фонологичен процес, при който обикновено короналните съгласни /d/ или /l/ се реализират като [ŋ] под въздействието на носова съгласна в хармоничния периметър. За разлика обаче от короналните хармонии, при носовите *предаващата съгласна може да бъде некоронална* (например /m, ŋ/), което е сериозен довод в полза на независимостта на едната категория от другата.

Въпреки своята типологическа рядкост, носовата консонантна хармония е широко разпространена в нигеро-конгоанското езиково семейство и най-вече в банту групата. Една от най-важните ѝ отличителни черти е, че е *асиметрична*: резултатът от нея почти винаги е преобразуване на орална коронална съгласна в носова такава, но не и обратното. Изключение от тази закономерност е тиене (Хайман 2006: 26-29), където се наблюдава уподобяване и по двете стойности на [носовост], което пък е аргумент в подкрепа на бинарността на този признак. Характерно за нея е и че по-често се проявява като *фонемно редуване на морфемната граница*, отколкото като вътреморфемно хармонично изискване, че предпочитаните ѝ приемници са *коронални съгласни* (и по-конкретно звучни преградни или соноранти), както и че обикновено е *локална* (подчинена на ефекта на разстоянието между взаимодействащите съгласни). И по четирите гореизброени параметъра тя си прилича с *ликвидните* хармонии. Те естествено отразяват само общи тенденции, а не абсолютни закономерности и съответната подчаст представя изключения от всяка една от тях.

Тази първа част на Шестата глава изследва и някои спорни консонантни хармонии по вторична артикулация. Наслагването на вторично стеснение се свързва с процеси като палатализация, лабиализация, веларизация, фарингализация, увуларизация и т.н. Съществуването на същинска консонантна хармония по някои от тези процеси обаче е доста проблемно поради две причини. Първо, асимилациите между съгласни по вторична артикулация са

типологически изключително редки. Второ, гореизброените процеси представляват наслагване на (комбинации от) вокални признаци (като [изтегляне], [издигане], [закръгляне], [предност] и др.) върху съгласни, поради което преносът обикновено засяга в различна степен и самите гласни. Ето защо въпросните хармонии се отличават с определен транскатегориален характер и е трудно да бъдат категорично причислени към чисто консонантните или към вокално-консонантните. Към това може да се добави и констатацията, че в някои от изследваните езици (както например в караим) взаимодействат широк спектър от твърде различни по своите характеристики съгласни, а не само такива с висока степен на сходство, което по принцип е необичайно за консонантната хармония.

В края на първата част от главата е обърнато внимание и на две празнини в типологията на консонантните хармонии: *лабиалните* и тези по *основно място на учленение* изглежда не са документирани в никоя развита фонологична система, въпреки че последните са често срещано явление в речта на подрастващите. Важна закономерност при хармониите по локални признаци, откриваща се и при други консонантни хармонии, е тяхната *асиметричност*: на короналните съгласни, чието място на учленение е немаркирано, обикновено е отреден само статут на приемници по отношение на периферните (лабиални и дорсални). Този тип уподобяване може да се смята за форма на артикулаторно опростяване, чрез което детето преодолява трудно произносими за него съчетания от звукове. С напредването на възрастта, с развитието на артикулаторния апарат и с постепенното усъвършенстване на уменията на подрастващите за речево планиране консонантната хармония по основно място на учленение или напълно изчезва, или се редуцира до такава по второстепенно място на учленение. Сред причините за тази промяна са изтъкнати фактори от функционално и когнитивно естество, но също и недостатъчното сходство между съгласни, учленявани от различни артикулатори. Липсата на лабиална хармония пък е отдадена на слабия фонологичен габарит и диференциативен потенциал на лабиалния артикулатор.

Втората и третата част на тази глава представляват обобщение на *дирекционалните характеристики* на консонантната хармония и типичните за нея *асиметрии*. Те са пряко свързани с *мотивацията* на явлението и изглежда подкрепят твърдението, че то се корени в *грешки при тайминга на речевото планиране*, предопределени от високото сходство между две или повече съгласни. Това дефектно планиране много често е свързано с *наslagване на по-комплексна (маркирана) артикулация*, предполагаща изпращането на по-сложни моторни инструкции до говорните органи. Сложността на тези инструкции води обикновено до *антиципация на маркирания сегмент* (т.е. до преждевременната му артикулация), която се изразява по два начина: чрез регресивно уподобяване по маркираната стойност на признака или чрез ситуиране на маркирания сегмент пред немаркирания.

По отношение на групирането на сходните сегменти при строго определена последователност в редица хармонични системи, може да бъде направен следният извод: много езици хармонизират съчетания, при които немаркиран сегмент е последван от сходен маркиран такъв, но толерират същите в обратния ред. Така например в нгизим вътрекоренни съчетания от типа [+вибрация] ... [-вибрация] са разрешени, но не и тези, при които обструенти, контрастиращи по звучност, са разположени в обратна последователност. По същия начин, в аймара не е позволено в рамките на един и същи корен непулмонични или аспирирани съгласни да се комбинират със своя пулмоничен или неаспириран корелат: */k' ... k/, */p^h ... p/ и т.н.; когато мястото на учленение е различно, не е необходимо уподобяване по ларингални признаци, но еджективните и аспирираните трябва да са първите преградни съгласни в корена (т.е. да са разположени най-отляво). В мисантла пък съчетанието /q ... k/ не се уподобява вследствие на регресивна веларизация, а остава дисхармонично, за разлика от огледално противоположното /k ... q/. Накрая, в кера, куви и пенго съчетанието /tʃ ... t/ не се хармонизира за разлика от /t... tʃ/, което понякога е обект на факултативно уподобяване. Тези и други подобни закономерности ни позволяват да формулираме хипотезата, че при някои асиметрични консонантни

хармонии маркираният хармоничен признак може да бъде подсилен по два начина: *чрез асоциирането му с повече от един сходен сегмент* или *чрез изпреварващото му учленение и поставянето му в силна позиция*.

Въпреки наложилата се теза на Роуз (2004, 2011), Роуз и Уокър (2004, 2011), Хансон (2010) и Арсено (2012), че консонантната хармония не следва да се интерпретира като *автосегментен пренос*, а като *съгласуване*, в четвъртата част на главата тя е оборена със седем контрааргумента. Изтъква се например, че прозрачността на междинните гласни и съгласни, смятана едва ли не за уникална черта на консонантната хармония, е характерна и за метафонията. Освен това, изключения от „правилото“, че сегментите, разположени между взаимодействащите съгласни, са прозрачни и осезаемо незасегнати от хармонията, далеч не липсват. Сходството между взаимодействащите съгласни, което е втората най-важна особеност на консонантната хармония, пък се проявява също и при други асимилационни процеси: лабиална хармония, височинна хармония и метафония, постназално озвучаване, прогресивна носова асимилация. Към това може да се добави, че носовата консонантна хармония в банту ареала се заражда диахронно от транскатегориална назализация (т.е. от неограничен пренос в определен периметър) и при нея се наблюдава силно изразен *ефект на разстоянието* (взаимодействащите носови съгласни трябва да са в съседни срички). Защитената тук позиция е, че консонантната хармония може да се анализира по-адекватно като пренос и че фонологичната теория не се нуждае от два формални механизма за осъществяване на асимилация.

Последната обобщаваща част на главата откроява основните прилики и разлики между трите вида хармонии. Консонантната хармония се доближава до вокалната по своя *локално-итеративен характер*, както и по това, че в много голям процент от случаите е *морфологично обусловена*. За разлика от вокалната хармония обаче, консонантната много по-често е ограничена до *вътриморфемни комбинаторни изисквания* и нерядко е с *фиксирана регресивна дирекционалност*. Друга съществена разлика между двете хармонии е, че консонантната като цяло не е чувствителна към присъствието на *блокери*, но пък

е чувствителна към *сходството между взаимодействиящите сегменти*. Все пак по тези два параметъра тя се доближава в известна степен до лабиалната и височинната хармония, като и до италианската метафония. Така, между вокалната и консонантната хармония могат да се открият някои макар и минимални прилики.

Същото не може да се каже обаче за консонантната и вокално-консонантната хармония, между които не могат да се установят дори и такива. Втората се отличава от първата по това, че е *контактна*, чувствителна към *блокери*, но в никакъв случай към *сходството между взаимодействиящите сегменти*. Освен това, дирекционалността ѝ *не е морфологично обвързана* (контролирана от силна морфема) и много често е *двупосочна* или *прогресивна*. За сметка на това, когато дирекционалността на една консонантна хармония е морфологично независима, тя винаги е регресивна. Последната много важна разлика между двете хармонии е, че *при вокално-консонантната преносът най-често е алофонен*, докато при консонантната такъв се наблюдава много рядко.

Направената съпоставка на отличителните черти на трите хармонии е ценен принос на настоящия труд. Друг такъв е също направеното разместване при представянето на типологията на консонантните хармонии и по-конкретно на короналните. За разлика от Роуз (2011), която разграничава при последните само сибилантна, дентална и ретрофлексна хармония, и от Хансон (2010), който идентифицира само сибилантни и несибилантни типове, оставяйки хармониите по степен на стеснение на гласовия канал извън короналната макрокатегория, тук е възприето по-различно вътрешно деление. Към традиционното разграничение между сибилантни и несибилантни коронални хармонии, се добавя и подкатегория на смесените, за да се обхванат случаите на интерференции между резки и нерезки съгласни. Това решение е подкрепено с два аргумента: от една страна, не всички смесени хармонии представляват уподобяване по степен на стеснение на гласовия канал; от друга страна, в случаите, при които е налице именно такъв тип уподобяване, взаимодействат само коронални съгласни. Накрая, от макрокатегория ликвидните хармонии са

превърнати в подкатегория на короналните отново поради факта, че при тях е документирано взаимодействие единствено между коронални соноранти.

Тази глава защитава и въведената тук концепция за относителната бинарност на признаците. Така например ограниченията в юкатек – вследствие на които африкати не се комбинират нито с пловивни, нито с фрикативните си корелати, докато пловивни и фрикативни се комбинират свободно – намират съвсем естествена формализация чрез въвеждането на тривалентен признак [проходност]. По същия начин, чрез използването на многовалентен признак [сонорност] става по-ясно защо в нгбака съчетания от беззвучна и звучна, звучна и преназализирана, преназализирана и носова съгласна с еднакво място на учленение не се допускат. Алтернативата на подобно решение е параметризирането на изискване за сходство по три отделни бинарни признака, необразуващи естествен клас: [\pm звучен], [\pm носов] и [\pm сонорен] (вж. Буров 2015б). Друго неудобство в случая е, че се нарушава усещането за скаларност на опозициите /p/ ~ /b/ ~ /^mb/ ~ /m/ и за това, че комбинаторните ограничения засягат едновременно четири артикулации от един и същи континуум.

§ 4. 7. Седма глава

Последната глава е озаглавена Контактни консонантни и вокални асимилации и е посветена на процесите, при които сегменти от една и съща основна категория – били те гласни или съгласни – се уподобяват при непосредствен контакт помежду си. При гласните този тип асимилация е по-скоро маргинален, поради това че зевът е много по-рядко срещана сегментна конфигурация в езиците по света от консонантния клъстер, но пък е доста добре документиран при процесите на опростяване на дифтонги, в които единият сегмент е несилабичен. За сметка на това, контактната консонантна асимилация е не само *най-разпространеният тип уподобяване*, но се характеризира и със сравнително голямо вътрешно разнообразие, въпреки че невсички типове консонантна асимилация са еднакво добре документираны. Така например, на фона на изключително често срещаните асимилации по звучност и място на

учленение изпъкват някои маргинални такива, извършвани по характеристики като проходност, носовост и т.н.

Първата част от тази глава разглежда три основни типа консонантна асимилация – по *ларингални* (VII § 1. 1), по *локални* (VII § 1. 2) и по *модални признаци* (VII § 1. 3) – а след това отделя внимание и на *взаимните асимилации* (VII § 1. 4). На закономерностите при монофтонгирането и сливането на гласни е отделено място във втората част. Както в предишните глави, така и тук в последната част са направени обобщителни коментари и изтъкнати някои приноси елементи на труда за разглежданата тема.

Едни от типологически най-често срещаните контактни консонантни асимилации са тези по *звучност* (и *беззвучност*) в рамките на съчетания от обструенти. Двете най-разпространени тенденции при тях са, че по принцип последната шумова съгласна от клъстера определя стойността за [вибрация] на предходната, но не и обратното, както и че сонорните съгласни обикновено не взаимодействат по този признак. Не липсват все пак случаи, в които соноранти се обеззвучават алофонно (най-често от разположен пред тях беззвучен обструент), нито такива, в които носови съгласни (и по-рядко латерални) предават звучността си на намираща се след тях преградна. Причината постназалното озвучаване по принцип да не засяга беззвучни фрикативни и аспирирани съгласни е потърсена в характерното за тях силно раздалечаване на гласните струни и сравнително по-голямото време и усилие, което е необходимо, за да заемат те позиция за вибрация във въпросния контекст.

Асимилацията по място на учленение е един от типологически най-разпространените случаи на уподобяване, чиито основни отличителни черти са *регресивната дирекционалност* и тенденцията за *ограничаване на потенциалните приемници до носовите и преградните съгласни* (Юн 1995, 2004). Трябва да се отбележи все пак, че *пред проходни обструенти носовите съгласни изпадат по-лесно*, отколкото пред преградни (особено ако последните са звучни), като изпадането е придружено (поне временно) от назализация на

предходната гласна (Охала и Охала 1993; Охала и Буза 1995). Колкото до съчетанията от носова и ликвидна, съществуват две основни и коренно противоположни стратегии за преодоляване на минималните модуляции, които те предизвикват в акустичния сигнал: *пълна регресивна асимилация* или *епентеза на преграден обструент*. Тези две промени могат да се смятат за проявление на тенденцията един перцептивно слаб синтагматичен контраст или напълно да се неутрализира, или да се подсили (Хейс и Стериате 2004).

Преградните обструенти се очертават като втория най-податлив на асимилация по локални признаци консонантен клас. От тях най-лесно се асимилират предконсонантните коронални, следвани от лабиалните и дорсалните, като последните се смятат за най-устойчиви от трите (Юн 1995, 2004; Хюм и др. 1999). Ретрофлексните обаче демонстрират относителна стабилност в предконсонантна позиция и дори свойството да асимилират разположена сред тях коронална, понеже са единствените съгласни, чиито вокално-консонантни преходи са по-ярки от консонантно-вокалните.

По отношение на останалите консонантни класове, проходните сибиланти и ликвидните се срещат много често в позиция на кода пред друга съгласна, поради това че в този контекст са по-лесно разпознаваеми от преградните и носовите. По-конкретно, сибилантите се отличават от преградните обструенти (но също така и от лабиалните и нерезките коронални фрикативни) по високоинтензитетния си турбулентен шум, който ги прави перцептивно много ярки; ликвидните пък се отличават от носовите по това, че имат по-ясна формантна структура и по-еднозначни вътрешни индикатори за място на учленение. Така, макар и податливи на други фонологични процеси в поствокален контекст, *сибилантите и ликвидните съгласни са най-устойчиви на регресивна асимилация*.

От теоретико-фонологична гледна точка, частта, посветена на асимилацията по основно място на учленение, показва, че същата може да се формализира умело като пренос на Орален възел с всички подчинени на него признаци, включително и [проходност]. Когато този пренос не е придружен от

дисоциация на дълбинния Орален възел на приемащата съгласна, се получава геминоидна структура, която е адекватен израз на процеса, при който една предконсонантна съгласна търпи коартикуляционния ефект на съгласната след нея, без да губи напълно учленителните си характеристики. Епентезата на преграден обструент между носова и фрикативна или между носова и ликвидна съгласна също не е проблем за ТОБЪП, като и в двата случая тя се интерпретира чрез една и съща формална операция: Оралният възел на носовата съгласна и Глоталният на тази след нея се асоциират с нова сегментна позиция. Накрая, тук е акцентирано за пореден път на това, че един универсален набор от признаци трябва да съдържа не само артикулаторни, но и акустични такива, понеже някои звукови промени се дължат основно на слухови фактори.

За разлика от асимилациите по място, тези по начин на учленение далеч не са толкова разпространени в езиците по света. Съгласуването по признаци като [проходност] и [носовост] всъщност е добре документирано само при транскатегориалните асимилации, но не и при съчетанията от съгласни, където то се наблюдава рядко. Примери за контактни консонантни асимилации по [проходност] и [носовост] все пак не липсват във фонологичната литература, като и в двата случая са налице любопитни *общи тенденции*, поради което те са анализирани в една и съща подчаст.

Асимилации могат да се извършват по двете стойности на [проходност] и [носовост], което е солиден аргумент в подкрепа на бинарната концепция за първичните частици във фонологията. И двете асимилации демонстрират чувствителност към *сходството между взаимодействиящите съгласни*, като обикновено се проявяват само при *споделено основно място на учленение*. Друг важен извод е, че носовите съгласни са не само типологически най-предпочитаните приемници на локални признаци, но също *най-предпочитаните преносители на модални такива*, и по-конкретно на [+ носовост] и [- проходност]. Те се оказват сегментният клас с най-силно изразен *оклудиращ ефект* върху намираща се след тях проходна артикулация (включително ликвидна), като този ефект се изразява основно в два типа добре документирани

промени: постназална пловивна епентеза (/NF/ → [NPF], /NL/ → [NPL]) и постназално оклудирание (/NF/ → [NP]).

Колкото до взаимната асимилация, тя е процес, при който два съседни сегмента или двата компонента на съгласна с вторична артикулация се сливат, образувайки междинен сегмент, приемащ някои признаци на първия и част от тези на втория. Взаимната консонантна асимилация напомня по своята динамика на постназалната епентеза, но се различава от нея по това, че задействащите я съгласни не се запазват, а напълно се претопяват в новообразуваната съгласна. Тя е основно по *място на учленение* и *глотална активност*, а именно това са параметрите, при които контактните консонантни асимилации са типологически най-разпространени.

Макар като цяло регресивните консонантни асимилации отчетливо да преобладават над прогресивните, в тази първа част от Седма глава е направено обобщение на основните изключения от тази закономерност. Първо, при клъстери от коронални съгласни, в които първата е ретрофлексна, преносът по принцип е прогресивен, което е отдадено на универсално по-ярката перцептивност на ретрофлексните съгласни в поствокална позиция, отколкото в предвокална. Второ, всички известни случаи на прогресивна асимилация по място на учленение, в които не е замесена ретрофлексна съгласна, предполагат пренос от силна към слаба морфема, както е в камбата и мусей (вж. § 1. 2 [33/34]). Трето, при асимилациите по модални признаци също се наблюдава завишен дял на прогресивните асимилации; това вероятно е свързано с факта, че в голям процент от тези случаи задействащата съгласна е носова, а именно носовите съгласни имат типологически най-силно изразен оклудиращ ефект. Четвърто, обеззвучаването на соноранти под въздействието на беззвучна съгласна в много голям процент от случаите също протича от ляво надясно. Накрая, при постназалната епентеза и сливанията на фонемите се наблюдава един вид двупосочна или взаимна асимилация, при която част от характеристиките на две съседни съгласни или на двата компонента на една и съща съгласна се комбинират за образуването на нова междинна артикулация.

Въпреки че при контактните консонантни асимилации се наблюдава отчетливо *предпочитание към регресивен пренос*, то не е толкова силно изразено, колкото при консонантните хармонии с морфологично необусловена дирекционалност. При последните общият антиципаторен ефект се дължи най-вече на тяхната мотивация, кореняща се в грешки при речевото планиране. При първите пък тенденцията към антиципаторно уподобяване е свързана с регресивния характер на коартикулацията и инерцията на говорните органи. Друга разлика между двете явления е, че докато при консонантната хармония уподобяване по основно място на учленение не е документирано (освен при процеса на усвояване на речта), при консонантните асимилации това е един от параметрите, по които тя е най-често срещана. Последната важна разлика е, че като цяло *консонантните асимилации не са чувствителни към сходството между взаимодействащите съгласни* (така както консонантните хармонии), а към други фактори, сред които *позицията на съгласната в клъстера, принадлежността ѝ към определен консонантен клас и мястото ѝ на учленение*. Изключения от тази тенденция са все пак постназалното озвучаване и прогресивната назализация в съчетанията от носова и звучна преградна, при които уподобяването протича между съгласни с висока степен на сходство.

Освен при съгласните, взаимни асимилации се наблюдават също при комбинирането на гласни (било то във фонологични дифтонги или не) и втората част на тази глава е посветена именно на това явление. При контактните вокални асимилации е налице противоборство между стремежа към оптимизация на перцептивността на сегментите в съчетанието и стремежа към редуциране на предизвикваното от него артикулаторно усилие. Първата тенденция кристализира в *типологическото предпочитание към дифтонги с максимално дълга траектория във вокалното пространство*, създаваща максимален контраст между елементите в него, а втората представлява средство за *скъсяване на тази траектория чрез по-малко отместване на артикулаторите*. В тази част е изтъкнато, че това скъсяване може да се извършва както по *хоризонталната*, така и по *вертикалната ос*, и са направени няколко важни извода за характера на изходните сегменти от процес на взаимна асимилация.

Първо, от всички вокални характеристики *лабиализацията демонстрира диахронно най-голяма стабилност*, доколкото винаги се запазва, независимо дали е част от силабичния, или от несилабичния сегмент в дифтонга. Причината за това може да се потърси във факта, че при /o, u, w/ и т.н. единствено позицията на езика може свободно и частично да се нагажда спрямо тази на съседен вокоид (така както по-предното или по-задното учленение на една дорсална съгласна се нагажда спрямо следващата гласна). За сметка на това, понеже се извършва от друг артикулаторен орган, лабиалното стеснение не е податливо на изместване от страна на лингвалното (Охала и Лоренц 1977: 589). Второ, при разлика във височината на двата вокоида *височината на изходната гласна е по-близка до тази на силабичния или идентична с нея*. Трето, *при комбинирането на ниска с висока гласна, мястото на учленение на изходния сегмент се определя от високата*. Последно, взаимната асимилация между вокоиди може да се смята за *маркирана промяна*, доколкото изходният сегмент от нея е маркиран по отношение на входните: в единия случай ниска и висока гласна образуват средна, а във втория предна нелабиализирана и задна лабиализирана гласна образуват предна лабиализирана.

Не на последно място, тази глава успява да защити още веднъж не само концепцията за относителна бинарност, но и тази за относителна йерархия на признаците. По-конкретно, изтъкнати са предимствата от възможността признаци като [проходност] и [отвореност] да бъдат многовалентни, понеже в някои езици определени съгласни открито заемат междинно място в оформения от тях континуум. Многовалентната визия за [сонорност] пък помага за адекватната формализация на процеси на вокализация, при които кодата се оптимизира чрез постепенно повишаване на сонорността на сегмента в нея. Освен това, чрез подобно схващане за признака се отразява умело и фактът, че езиците често се стремят да избягват съчетания от сегменти с еднаква сонорност: например */PP/, */SS/, */VV/ и т.н. Акцентира се също така върху необходимостта от първично разклонение Супраларингален/Ларингален възел, както и от подчиняване на [проходност] на кухината, в която се образува стеснението, а не на Коренния възел (както е например при Хале 1995 и Хале,

Вокс и Уолф 2000). Това решение позволява да се отчете фактът, че носовите съгласни се уподобяват на следващ обструент не само по място, но и по начин на учленение. Накрая, осигуряваната от ТОБЙП възможност за подчиняване на признаци помага в случая с [напрежение] и [вибрация] да се илюстрира, че разликата между звучни и беззвучни обструенти е свързана също с параметри като сила на експлозията/фрикацията и че в съчетание от обструенти уподобяването по звучност може да е само алофонно, когато не засяга редувантния признак. Като прибавим към това и аргументите в подкрепа на бинарността на признака [носост], ТОБЙП се оказва напълно адекватен модел за анализ на всички известни асимилационни процеси.

§ 5. Критики и перспективи

ТОБЙП предлага адекватни решения на редица от традиционните проблеми пред теоретичната сегментна фонология, но със сигурност не е универсално решение на всички тях. Нейната теоретичната сила произтича директно от фонетичната ѝ ориентираност и стремежа ѝ за реалистична схематизация на случващото се на артикулаторно и акустично ниво при звуковите промени. Като се отказва от *деривационизма* във фонологията, състоящ се в *генериране* на определени изходни (или повърхнинни) форми на базата на определен набор от формални механизми и частици, тя се задоволява с пасивната роля на чисто *описателен модел*, в което е обвинявана впрочем и Артикулаторната фонология (вж. II § 3. 3). Това логично поставя въпроса доколко тя е *теория* в същинския смисъл на думата и доколко фонологията има нужда от нея. В IV § 5 нейното съществуване е подкрепено с тезата на Ладефогед (1989: 46), че „[o]простяването на физиологичните факти от фонетиката ни позволява да прозрем звукови модели, които иначе не биха били очевидни“. Редно е да се запитаме обаче доколко това опростяване е възможно и реалистично, когато качествени и количествени параметри от областта на аеродинамиката, акустиката, анатомията, физиологията и психолингвистиката се изразяват единствено чрез плюсове и минуси, поставени под определен брой

етикети и разклонения? Не се ли превръща това целенасочено опростяване на фонетичните факти във *вулгаризация* на фонетиката като наука?

ТОБЙП се опитва да реабилитира акустичните признаци в сегментната теория, предлагайки спецификации като [F0], [F1], [тоналност], [рязкост]. Тя обаче им отрежда твърде маргинална роля на фона на много по-многобройните артикулаторни признаци. Това усещане се засилва от факта, че като изключим хармонията по [рязкост] в талтан (вж. VI § 1. 3. 3), ролята на акустичните признаци се свежда до осигуряване на вторични контрасти при преноса на артикулаторните или в най-добрия случай до оказване на влияние върху сегментната геометрия и стойностите на други признаци. Това не се вписва особено в слуховата мотивация на много от разгледаните тук звукови промени, както и в активната роля на слушащите за тяхното осъществяване.

Изказана е също хипотезата, че междинните регистри на всеки многовалентен признак са маркирани по отношение на крайните, като това се потвърждава по безспорен начин при [издигане] (съответно [F1]), [тоналност], [изтегляне], [сонорност], [проходност], [носовост], [закръгляне]. Във връзка с факторите, благоприятстващи и възпрепятстващи вибрацията на гласните струни при наличие на преграда в устната кухина, в V § 1. 1 [5] е възприет тривалентен признак [разширение], отразяващ факта, че надгръклянният резонатор при /b/ е по-широк от този при /d/, а той, от своя страна, е по-широк от този при /g/. От междинното място на /d/ в този континуум следва обаче, че същата е маркирана в сравнение с /b/ и /g/, което по никакъв начин не се потвърждава от типологическото разпространение на трите звучни преградни (Охала 1983; Мадисън 1984). Същото важи и за континуума по [отвореност] на глотиса, в чиито рамки сегментите, които биха образували максимално разширения му регистър (беззвучни фрикативни, аспирирани преградни), и тези, които евентуално бихме открили в най-стеснения регистър (глотална преградна, непулмонични и глотализирани съгласни), откровено са по-комплексни от една беззвучна преградна или от един сегмент с модална фонация, при които гласилките са само умерено доближени или раздалечени. Това показва, че не във

всеки многовалентен признак е заложена една и съща хипотеза относно маркираността на сегментите в отразявания от него фонетичен континуум.

Към критиките може да се добави, че не всяка алофонна промяна би могла да се изрази чрез пренос с наслагване на стойности и разширяване на спецификационна колона. Подобен механизъм е удачен за изразяване на фонетично взаимодействие, когато то е по определен признак, но не и когато предполага пренос на цял конституент. Така например контекстуалната (неконтрастна) палатализация на една съгласна в позиция пред предна гласна води формално до пренос на Дорсален конституент и асоциирането му с външен Коренен възел. По същия начин, при увуларизацията на веларни съгласни в контакт със заднокоренни гласни в нанайски и евенски (вж. V § 1. 3 [29/30]) първите придобиват Радикален конституент (вж. V § 1. 3 [31]). Всичко това навежда на мисълта, че не всички алофонни промени могат да се сведат до единствен формален механизъм или поне не на този етап на усъвършенстване на ТОБЪП. Вярваме все пак, че тези проблеми са преодолими и не поставят под съмнение разработения тук теоретичен модел като цяло, а само подчертават нуждата от допълнително концептуално изчистване, което ще бъде обект на допълнителни разработки.

Друга насока, в която проблематиката на настоящия труд би могла да се доразвие, е проучването на *морфологичния и/или прозодичния периметър на проявление на асимилационните процеси*. При някои от анализирания тук случаи на асимилация например преносът е ограничен в рамките на думата, докато други действат и когато взаимодействащите сегменти са разделени от лексикална граница. Вижда се също така, че някои хармонии са блокирани от определени суфикси или префикси, докато други обхващат и прилежащите към фонологичната дума клитики. В тази връзка, би било ценно да се изследва какъв тип морфологични и синтактични граници блокират проявлението на определен асимилационен процес в съответния език и по какъв начин на базата на тази информация може да се направи извод за естеството на периметъра, в който действа въпросната асимилация.

Друг въпрос, към който смятаме да насочим в бъдеще вниманието си и който е пряко свързан с асимилациите, е този за *дисимилациите*. Двете явления са с диаметрално противоположен ефект, но могат да се потърсят сходства в мотивацията им, и по-конкретно в начина, по който те се влияят от *контраста* между взаимодействащите сегменти. Любопитно би било да се види какви универсалии могат да се открият при процесите на разподобяване и по какъв начин дисимилационните взаимодействия и механика могат да бъдат формализирани в ТОбИП.

Цитирана в автореферата литература

- Андерсън и Дюран (1993):** John ANDERSON & Jacques DURAND, “Segments non-spécifiés et sous-spécifiés en phonologie de dépendance: le yawelmani et les autres dialectes du yokuts”, dans B. Laks & A. Rialland (sous la dir. de), *Architecture des représentations phonologiques*. Paris: Editions du CNRS, 1993, 233-253.
- Андерсън и Юън (1987):** John ANDERSON & Colin EWEN, *Principles of Dependency phonology*. Cambridge: Cambridge University Press, 1987.
- Арканджели (1988):** Diana ARCHANGELI, “Aspects of underspecification theory”, *Phonology* 5, 1988, 183-207.
- Арканджели и Пулибланк (1994):** Diana ARCHANGELI & Douglas PULLEYBLANK, *Grounded phonology*. Cambridge, Massachusetts: MIT Press, 1994.
- Арсено (2012):** Paul Edmond ARSENAULT, *Retroflex consonant harmony in South Asia* (doctoral dissertation). University of Toronto, 2012.
- Бакович (2003):** Eric BAKOVIC, “Vowel harmony and stem identity”, *Rutgers Optimality Archive*, <http://roa.rutgers.edu, 2003, 1-35>.
- Бакович (2007):** Eric BAKOVIC, “Local assimilation and constraint interaction”, in P. de Lacy (ed.), *The Cambridge Handbook of Phonology*. Cambridge University Press, 2007, 335-351.
- Барнс (2002):** Jonathan BARNES, *Positional neutralization: a phonologization approach to typological patterns* (Ph.D. dissertation). University of Berkeley, California, 2002.
- Бойс (1990):** Suzanne BOYCE, “Coarticulatory organization for lip rounding in Turkish and English”, *Journal of the Acoustical Society of America* 88, 1990, 2584-2595.
- Броуман и Голдщайн (1986):** Catherine BROWMAN & Louis GOLDSTEIN, “Towards an Articulatory phonology”, *Phonology Yearbook*, 3, 1986, 219-252.
- Броуман и Голдщайн (1987):** Catherine BROWMAN & Louis GOLDSTEIN, “Tiers in Articulatory phonology, with some implications for casual speech”, *Haskins Laboratories Status Report on Speech Research, SR-92*, 1987, 1-30.
- Броуман и Голдщайн (1989):** Catherine BROWMAN & Louis GOLDSTEIN, “Articulatory gestures as phonological units”, *Phonology*, vol. 6, n° 2, 1989, 201-251.
- Броуман и Голдщайн (1992):** Catherine BROWMAN & Louis GOLDSTEIN, “Articulatory phonology: an overview”, *Phonetica* 49, 1992, 155-180.
- Гафос (1999):** Adamantios GAFOS, *The articulatory basis of locality in phonology*. New York: Garland Publishing, 1999.
- Голдсмит (1976):** John GOLDSMITH, *Autosegmental phonology* (Ph. D., MIT). Bloomington, IULC (published by Garland Press, New York, 1979).
- Дюран (1990):** Jacques DURAND, *Generative and Non-Linear phonology*. London: Longman, 1990.
- Жобов (2004):** Владимир ЖОБОВ, *Звуковете в българския език*. София: Сема ПИИ, 2004.
- Калабрезе (2011):** Andrea CALABRESE, “Metaphony in Romance”, in M. van Oostendorp, C. Ewen, E. Hume & K. Rice (eds.), *The Blackwell Companion to Phonology*. Oxford: Blackwell, 2011, 2631-2661.
- Каламай и Челата (2010):** Silvia CALAMAI & Chiara CELATA, “Towards a sociophonetic explanation of anticipatory and perseverative assimilation in Italian nasal + stop clusters”, in S. Calamai, C. Celata & L.

- Ciucci (eds.), *Proceedings of the Workshop "Sociophonetics, at the crossroads of speech variation, processing and communication"*. Pisa: Edizioni della Normale, 2012, 9-12.
- Карвальо (1993):** Joaquim Brandão de CARVALHO, "De quoi sont faites les voyelles? Phonologie tridimensionnelle des particules et harmonie vocalique", dans B. Laks & M. Plénat (éds.), *De natura sonorum. Essais de phonologie*. Paris: Presses universitaires de Vincennes, 1993, 65-100.
- Каун (2004):** Abigail KAUN, "The typology of rounding harmony", in B. Hayes, R. Kirchner & D. Steriade (eds.), *Phonetically based phonology*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004, 87-116.
- Кей, Ловенстам и Верньо (1988):** Jonathan KAYE, Jean LOWENSTAMM & Jean-Roger VERGNAUD, "La structure interne des éléments phonologiques: une théorie du charme et du gouvernement", *Recherches Linguistiques de Vincennes* 17, 1988, 109-134.
- Кей, Ловенстам и Верньо (1990):** Jonathan KAYE, Jean LOWENSTAMM & Jean-Roger VERGNAUD, "Constituent structure and government in phonology", *Phonology Yearbook* 7, 1990, 193-231.
- Клементс (1985):** George CLEMENTS, "The geometry of phonological features", *Phonology Yearbook* 2, 1985, 225-252.
- Клементс (1988):** George CLEMENTS, "Toward a substantive theory of feature specification", *Papers from the Annual meeting of the North East Linguistic Society* 18, 1988, 79-93.
- Клементс (1993а):** George CLEMENTS, "Un modèle hiérarchique de l'aperture vocalique: le cas bantou", dans B. Laks & M. Plénat (éds.), *De natura sonorum. Essais de phonologie*. Paris: Presses universitaires de Vincennes, 1993, 23-64.
- Клементс (1993б):** George CLEMENTS, "Lieu d'articulation des consonnes et des voyelles", dans B. Laks & A. Rialland (sous la dir. de), *Architecture des représentations phonologiques*. Paris: Editions du CNRS, 1993, 101-145.
- Клементс и Хюм (1995):** George CLEMENTS & Elizabeth HUME, "The internal organization of speech sounds", in J. Goldsmith (ed.), *Handbook of Phonological Theory*. Oxford: Blackwell, 1995, 245-306.
- Кол (1998):** Jennifer COLE, "Deconstructing metaphony", *Rivista di Linguistica* 10, 1998, 69-98.
- Лабов (1994):** William LABOV, *Principles of linguistic change: internal factors*. Cambridge: Blackwell, 1994.
- Ладефогед (1989):** Peter LADEFOGED, "Representing phonetic structure", *UCLA Working Papers in Phonetics* 73, 1989, 1-77.
- Либерман (1975):** Mark LIBERMAN, *The intonational system of English*. Cambridge: MIT, 1975.
- Либерман и Принс (1977):** Mark LIBERMAN & Alan PRINCE, "On stress and linguistic rhythm", *Linguistic Inquiry*, vol. 8, n° 2. MIT, 1977, 249-336.
- Лийотар (2004):** Hervé LIEUTARD, *Phonologie et morphologie du parler occitan de Graulhet (Tarn). Structure, contenu et rôle de la syllabe*. CEO, Université Paul-Valéry, Montpellier 3, 2004.
- Лилиенкранц и Линдблом (1972):** Johan LILJENCRANTS & Björn LINDBLOM, "Numerical simulation of vowel quality systems: the role of perceptual contrast", *Language* 48, 1972, 839-862.
- Линдблом (1986):** Björn LINDBLOM, "Phonetic universals in vowel systems", in J. Ohala & J. Jeager (eds.), *Experimental phonology*. Orlando: Academic Press, 1986, 13-44.
- Лопоркаро (2009):** Michele LOPORCARO, *Profilo linguistico dei dialetti italiani*. Editori Laterza, 2009.
- Льорет (2007):** Maria-Rosa LLORET, "On the nature of vowel harmony: spreading with a purpose", in A. Bissetto & F. Barbieri (eds.), *Proceedings of the XXXIII Incontro di Grammatica Generativa*, 2007, 15-35.

- Мадисън (1984):** Ian MADDIESON, *Patterns of sounds*. Cambridge: Cambridge University Press, 1984.
- Макензи (2009):** Sara MACKENZIE, *Contrast and similarity in consonant harmony processes*. University of Toronto, 2009.
- МакКормик (1982):** Susan McCORMICK, *Vowel harmony and umlaut: implications for a typology of accent* (Ph.D. dissertation). Cornell University, 1982.
- Мейдън (1991):** Martin MAIDEN, *Interactive morphonology: metaphony in Italy*. New York: Rutledge, 1991.
- Местер (1986):** Armin MESTER, *Studies in tier structure* (Ph.D. dissertation). University of Massachusetts, Amherst, 1986.
- Оден (1991):** David ODDEN, "Vowel geometry", *Phonology* 8, 1991, 261-289.
- Охала (1973):** John OHALA, "The physiology of tone", in L. Hyman (ed.) *Consonant types and tone. Southern California Occasional Papers in Linguistics* 1, 1973, 1-14.
- Охала (1983):** John OHALA, "The origin of sound patterns in vocal tract constraints", in P. F. MacNeilage (ed.), *The production of speech*. New York: Springer Verlag, 1983, 189-216.
- Охала (1985):** John OHALA, "Around Flat", in V. Fromkin (ed.), *Phonetic Linguistics: Essays in Honor of Peter Ladefoged*. Orlando: Academic Press, 1985, 223-241.
- Охала (1990):** John OHALA, "The phonetics and phonology of aspects of assimilation", in J. Kingston & M. Beckman (eds.), *Papers in Laboratory phonology I*. Cambridge University Press, 1990, 258-275.
- Охала (1993а):** John OHALA, "Coarticulation and phonology", *Language and Speech* 36, 1993, 155-170.
- Охала (1993б):** John OHALA, "The phonetics of sound change", in Ch. Jones (ed.), *Historical Linguistics: Problems and Perspectives*. London: Longman, 1993, 237-278.
- Охала (1994а) :** John OHALA, "Towards a universal, phonetically-based, theory of vowel harmony", *ICSLP* 3. Yokohama, 1994, 491-494.
- Охала (1994б):** John OHALA, "Hierarchies of environments for sound variation; plus implications for 'neutral' vowels in vowel harmony", *Acta Linguistica Hafniensia* 27(2), 1994, 371-382.
- Охала и Буза (1995):** John OHALA & Maria Grazia BUSÀ, "Nasal loss before voiceless fricatives: a perceptually-based sound change", *Rivista di Linguistica* 7, 1995, 125-144.
- Охала и Лоренц (1977):** John OHALA & James LORENTZ, "The story of [w]: an exercise in the phonetic explanation for sound patterns", *Proceedings of the 3rd Annual Meeting of the Berkeley Linguistic Society*, 1977, 577-599.
- Охала и Охала (1993):** John OHALA & Manjari OHALA, "The phonetics of nasal phonology: theorems and data", in M. Huffman & R. Krakow (eds.), *Phonetics and Phonology 5: Nasals, Nasalization, and the Velum*. San Diego: Academic Press, 1993, 225-249.
- Паркинсън (1996):** Frederick PARKINSON, *The representation of vowel height in phonology* (Ph.D. dissertation). Ohio State University, 1996.
- Полгарди (1998):** Krisztina POLGÁRDI, *Vowel harmony. An account in terms of Government and Optimality* (Ph.D. dissertation). Leiden University, 1998.
- Роудс (2010):** Russell RHODES, *A survey of vowel harmony with special focus on neutral segments, glides and diphthongs* (Prospectus for the Ph.D. in linguistics). University of California, Berkeley, 2010.
- Роуз (2011):** Sharon ROSE, "Long-distance assimilation of consonants", *The Blackwell Companion to Phonology* III. Blackwell publishing, 2011, 1-24 (Blackwell Reference Online).

- Роуз и Уокър (2004):** Sharon ROSE & Rachel WALKER, “A typology of consonant agreement as correspondence”, *Language* 80, 2004, 475-531.
- Роуз и Уокър (2011):** Sharon ROSE & Rachel WALKER, “Harmony systems”, *Handbook of phonological theory* (2nd edition). Blackwell publishing, 2011, 240-290.
- Русо и Санчез Мире (2009):** Michela RUSSO & Fernando SÁNCHEZ MIRET, “La diphthongaison romane et la métaphonie: le paradoxe du faible au fort”, *Recherches linguistiques de Vincennes* 38. PUV, 2009, 161-206.
- Сейджи (1986):** Elizabeth SAGEY, *The representation of features and relations in nonlinear phonology* (MIT dissertation). Cambridge, Massachusetts, 1986.
- Созе (1993):** Patrick SAUZET, *Attenance, gouvernement et mouvement en phonologie. Les constituants dans la phonologie et la morphologie de l'occitan*. Montpellier, Centre d'études occitanes, 1993.
- Стериате (1987):** Donca STERIADE, “Redundant values”, *Papers from the Annual Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society* 23, 1987, 339-362.
- Стивънс (1989):** Kenneth STEVENS, “On the quantal nature of speech”, *Journal of Phonetics* 17, 1989, 3-45.
- Трубецкой (1964):** Nikolaï TROUBETZKOY, *Principes de phonologie*, traduction de *Grundzüge der Phonologie* (1939) par Jean Cantineau. Paris: Editions Klincksieck, 1964.
- Финли (2008):** Sara FINLEY, *Formal and cognitive restrictions on vowel harmony*. Johns Hopkins University, Baltimore, Maryland, 2008.
- Флеминг (2004):** Edward FLEMMING, “Contrast and perceptual distinctiveness”, in B. Hayes, R. Kirchner & D. Steriade (eds.), *Phonetically based phonology*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004, 232-276.
- Фриш (1996):** Stefan FRISCH, *Similarity and frequency in phonology* (doctoral dissertation). Evanston, Illinois: Northwestern University, 1996.
- Хайман (2006):** Larry HYMAN, “Affixation by place of articulation: rare and mysterious”, *UC Berkeley Phonology Lab Annual Report*. University of Berkeley, California, 2006, 24-51.
- Хале (1995):** Morris HALLE, “Feature geometry and feature spreading”, *Linguistic Inquiry*, vol. 26, n° 1. MIT, 1995, 1-46.
- Хале, Вокс и Уолф (2000):** Morris HALLE, Bert VAUX & Andrew WOLFE, “On feature spreading and the representation of place of articulation”, *Linguistic Inquiry*, vol. 31, n° 3. MIT, 2000, 387-444.
- Хансон (2010):** Gunnar Ólafur HANSSON. *Consonant harmony: long-distance interaction in phonology*. University of California Press, 2010.
- Харис (1990):** John HARRIS, “Segmental complexity and phonological government”, *Phonology Yearbook* 7, 1990, 255-300.
- Харис (1996):** John HARRIS, “Phonological output is redundancy-free and fully interpretable”, *UCL Working Papers in Linguistics* 8, 1996, 551-574.
- Хейс и др. (2009):** Bruce HAYES, Péter SIPTAR, Kie ZURAW & Zsuzsa LONDE, “Natural and unnatural constraints in Hungarian vowel harmony”, *Language*, vol. 85, n° 4. Linguistic Society of America, 2009, 822-863.

- Хейс и Стериаде (2004):** Bruce HAYES & Donca STERIADE, "Introduction: the phonetic bases of phonological markedness", in B. Hayes, R. Kirchner & D. Steriade (eds.), *Phonetically based phonology*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004, 1-33.
- Хюм и др. (1999):** Elizabeth HUME, Keith JOHNSON, Misum SEO & Georgios TSARDANELIS, "A cross-linguistic study of stop place perception", *Proceedings of the XIV International Congress of Phonetic Sciences*. San Francisco, 1999, 2069-2072.
- Чомски и Хале (1968):** Noam CHOMSKY & Morris HALLE, *The sound pattern of English*. New York: Harper & Row, 1968.
- Шарет и Гьоксел (1994):** Monik CHARETTE & Asli GÖKSEL, "Switching and vowel harmony in Turkic languages", *SOAS Working Papers in Linguistics and Phonetics* 4. Lublin: University Press of the Catholic University of Lublin, 1994, 31-52.
- Шеер (1998):** Tobias SCHEER, "A unified model of Proper Government", *The Linguistic Review* 15. Berlin: Mouton de Gruyter, 1998, 41-67.
- Шеер (1999):** Tobias SCHEER, "A theory of consonantal interaction", *Folia Linguistica* 32. Berlin: Mouton de Gruyter, 1999, 201-237.
- Шеер (2003):** Tobias SCHEER, "On spirantisation and affricates", in S. Ploch (ed.), *Living on the Edge. 28 papers in honor of Jonathan Kaye*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 2003, 283-301.
- Шейн (1984):** Sanford SCHANE, "The fundamentals of Particle phonology", *Phonology Yearbook* 1, 1984, 129-155.
- Ълтън (1973):** Russel ULTAN, "Some reflections on vowel harmony", *Working Papers on Language Universals* 12, 1973, 37-67.
- Юн (1995):** Jongho JUN, *Perceptual and articulatory factors in place assimilation: an Optimality theoretic approach*. Los Angeles: University of California, 1995.
- Юн (2004):** Jongho JUN, "Place assimilation", in B. Hayes, R. Kirchner & D. Steriade (eds.), *Phonetically based phonology*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004, 58-86.
- Якобсон (1963):** Roman JAKOBSON, *Essais de linguistique générale*. Paris: Les Editions de minuit, 1963.
- Якобсон и Хале (1956):** Roman JAKOBSON & Morris HALLE, *Fundamentals of Language*. The Hague: Mouton, 1956.
- Якобсон, Фант и Хале (1952):** Roman JAKOBSON, Gunnar FANT & Morris HALLE, *Preliminaries to speech analysis*. Cambridge, Massachusetts: MIT Acoustics laboratory technical report 13, 1952.

Публикации на автора по темата на дисертацията

Студии

- Буров (2014):** Ивайло БУРОВ, „Хармония и метафония: фонологични и морфологични критерии за класификацията на вокалните асимилации“, *Годишник на СУ „Св. Климент Охридски“*, ФКНФ, том 107. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2014, 163-229.
- Буров (2015б):** Ивайло БУРОВ, „Фонология и типология на консонантната хармония“, *Годишник на СУ „Св. Климент Охридски“*, ФКНФ, том 108. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2015, 142-202.

Статии

- Буров (2015а):** Ивайло БУРОВ, “Le clivage linguistique gallo-roman à la lumière de la phonologie diachronique”, *Base de données MSHA-IKER “Catégorisation des langues minoritaires en Europe”*, 2015, 1-16 (http://www.msha.fr/baseclme/Burov_clivage%20gallo-roman.pdf).
- Буров (2016):** Ивайло БУРОВ, „Дисперсия, трансфонологизации и верижни мутации при структурирането на някои романски вокални системи“, *Филологията – класическа и нова*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2016, 156-167.
- Буров (под печат [а]):** Ivaylo BUROV, “Variation contextuelle de l’aperture des voyelles moyennes du français en syllabe inaccentuable ouverte : harmonie ou métaphonie”. *Actes du Colloque international Aspects linguistiques de la variation dans les langues romanes* (novembre 2013). Sofia: Presses universitaires St Clément d’Ohrid.
- Буров (под печат [б]):** Ivaylo BUROV, “Sur les probables interférences phonologiques entre basque et gascon”, *Lapurdum XIX*, 2015.
- Буров (под печат [в]):** Ivaylo BUROV, “Aspetti della metafonìa nelle lingue romanze: verso una teoria della binarietà relativa”, *Atti del convegno internazionale Norme e grammaticalizzazione: il caso delle lingue romanze* (novembre 2015). Sofia.
- Буров (под печат [г]):** Ivaylo BUROV, “Sur les produits du cluster latin /kt/: articulation, perception et changement phonologique”, *Actes du Colloque international Histoire des langues et histoire des représentations linguistiques* (janvier 2016). Paris: Champion.
- Буров (под печат [д]):** Ивайло БУРОВ, „За развоя на латинските съчетания от преградни обструенти в романските езици“, Сборник с доклади от конференцията *Нови направления в синхронната и диахронната фонетика и фонология* (юни 2016 г.). София, СУ „Св. Климент Охридски“.